

MAĐARI U OSIJEKU OD 1895. DO 1918. – VRIJEME ORGANIZIRANJA I DEMONSTRACIJA

Rad po prvi puta prikazuje okolnosti i uzroke koji su doveli do osnivanja Osječkoga društva Mađara (mađ. Eszéki magyarok egyesülete/társasága) krajem 19. stoljeća. Cilj je rada na temelju mađarskih i hrvatskih arhivskih izvora, literature i onodobne periodike u obje zemlje prikazati, u mjeri u kojoj to izvori omogućavaju, djelatnost Osječkoga društva Mađara te pogled i odnos hrvatske osječke gradske javnosti prema društvu s jedne strane, te s druge strane mađarsku perspektivu (reflektiranu kroz onodobnu periodiku) o odnosu hrvatske javnosti kako prema navedenom društvu, tako i prema osječkim Mađarima u cjelini u navedenom razdoblju. Osječko društvo Mađara osnovano je kao reakcija osječkih Mađara na kazališnu aferu koja se dogodila u kolovozu 1895. godine, kada je predstava gostujućih mađarskih glumaca u osječkom kazalištu dočekanu uz relativno velike demonstracije hrvatske mladeži. Iako je neposredno nakon kazališne afere započet proces osnutka Osječkoga društva Mađara, hrvatska Zemaljska vlada zbog političkih je razloga odgađala njegovo osnivanje argumentirajući to birokratskim razlozima. Kao rezultat navedenoga, Društvo je osnovano tek 1897. godine. Sudeći prema dostupnim izvorima, literaturi i periodici, Društvo nije bilo nametljivo u javnom životu grada Osijeka nego su mu aktivnosti uglavnom ostajale unutar samoga Društva. Također je esencijalno važno za razumijevanje Društva da je ono djelovalo izvan okvira Julijanskoga društva i akcije, odnosno bilo je isključivo rezultat samoorganiziranja osječkih Mađara. Kako je arhiva Društva gotovo u potpunosti izgubljena, njegove se aktivnosti mogu pratiti samo na temelju mađarske i hrvatske periodike, koja je o tome relativno sažeto i rijetko izvještavala. Najčešće aktivnosti bile su obilježavanja mađarskih nacionalnih blagdana 15. ožujka i 20. kolovoza, organiziranje gostujućih predavanja te druženja u Mađarskom kasinu tipična za srednji i viši sloj društva u srednjoj Europi na prijelazu stoljeća.

Izv. prof. dr. sc. Denis
Njari

Filozofski fakultet u Osijeku
HR-31000 Osijek
Lorenza Jägera 9
dnjari@ffos.hr

Izvorni znanstveni rad

UDK: 323.15(497.543Osijek=511.141)
(091)

Ključne riječi: Osječki Mađari, Osječko društvo Mađara, Mađarski kasino, protumađarske demonstracije.

UVOD

Glavni izvori na kojima se temelji ovaj rad je fond Gradskog poglavarstva Osijek (1848-1918.) Državnoga arhiva u Osijeku¹ u kojemu je sačuvano nešto spisa Osječkoga društva Mađara na mađarskom i hrvatskom jeziku, među ostalima i zapisnik s osnivačke skupštine iz 1895. godine, zamolbe za odobrenje Pravila društva upućene gradu Osijeku, Virovitičkoj županiji i Zemaljskoj vladi u Zagrebu, te dio povratnih spisa, popis članova upravnoga odbora i dr. Nadalje, za prikaz mađarske perspektive o osnutku Društva i okolnostima u kojima je djelovalo analizirane su mađarske novine *Budapesti Hírlap*, *Dunántúl* i *Pécsi Napló*, kao najrelevantnije za navedenu problematiku, ali u pojedinim slučajevima i druge. Konzultirane su i osječke novine *Die Drau*, a u manjoj mjeri (ponajviše stoga jer o Društvu nisu pisali) i druge hrvatske novine poput *Obzora*. Kako stručna literatura do sada nije evidentirala postojanje ovoga Društva, tako je ona korištena samo za potrebe općenitoga prikaza društvene situacije u Osijeku i Hrvatskoj u navedenom razdoblju te u smislu komparacije.

*

Najraniji popis iz kojega se relativno pouzdano može potvrditi prisutnost Mađara u gradu Osijeku jest ujedno i najstariji poznati sačuvani popis poreznih prihoda Korodanskoga vlastelinstva iz 1469. godine, u kojemu je sadržan i dio popisa kućedomaćina grada Osijeka. Iz njihovih se prezimena, koja su većinom bila mađarskoga oblika (i svojim oblikom ukazivala na zanimanja), s velikom se sigurnošću može ustvrditi da je mađarsko stanovništvo u Osijeku krajem srednjega vijeka činilo značajan udio gradske populacije.² I u osmanskim defterima iz osmanskoga razdoblja, iz 16. stoljeća, jasno se može iščitati mađarski oblici imena i prezimena velikoga broja tada preostalih kršćanskih kućedomaćina u Osijeku.³ Međutim, nakon odlaska Osmanlija, dolazi do drastičnoga smanjenja mađarskoga stanovništva u samom gradu, iako je ono i dalje u određenoj mjeri bilo prisutno u neposrednoj okolici, kako onoj sjeverno od grada (Bilje, Kopačevo, Darda i sl.), tako i onoj zapadno (Mađarska Retfala) i južno od njega (Hrastin, Laslovo, Korod).⁴ Mađari su u gradu Osijeku i tijekom 18. stoljeća i početkom 19. stoljeća imali manji udio i utjecaj, ali se kao indikativan podatak može istaknuti da je prvi gradonačelnik objedinjenoga grada Osijeka (1809.-1811.) zapravo bio mađarskog porijekla, Ivan (mađ. János) Baranyai.⁵

Broj Mađara u gradu Osijeku preciznije se može pratiti tek od 1851. godine, kada je popisano 364 Mađara od tada ukupno 11.721 stanovnika Osijeka (3,11%).⁶ Budući da se popis iz navedene godine smatra predstatističkim, vjerojatno ne odražava etničku sliku Osijeka kakvom je ona uistinu bila. Iako broj Mađara u Osijeku nije nikada ugrožavao ostale stanovnike, u prvoj polovici 19. stoljeća njegovi stanovnici bili su promađarski orijentirani, jedan od najznačajnijih pokazatelja te prirode hrvatsko-mađarskih odnosa u gradu Osijeku nedvojbeno je bila i mađarska revolucija 1848/49. godine, tijekom koje je apsolutna većina stanovništva osječkoga Gornjega grada i Tvrđe podržavala mađarsku stranu.⁷ I nakon mađarske revolucije raspoloženje u Osijeku bilo je dominantno promađarsko, a takvo je u određenoj mjeri ostalo i tijekom druge polovice 19. stoljeća.

To nam potvrđuju i popisi iz 1880., 1890., 1900. i 1910., koji nisu popisivali stanovništvo po narodnosti, već po jeziku. Iako se ti podaci trebaju uzeti s rezervom jer govornik mađarskog jezika, ne znači da je osoba automatski bila mađarskog porijekla, već nam podaci govore o utjecaju mađarskog jezika, ali i o doseljavanju obitelji iz ugarskih županija, koje su nakon preseljavanja u Osijek i dalje u vlastitom domu govorile mađarskim jezikom. U Osijeku je broj govornika mađarskoga kao materinskoga jezika 1880. godine iznosio 1152 njegovih stanovnika ili 6,33% od ukupnog broja stanovnika Osijeka. Godine 1890. godine popisano je 1378 osoba ili 6,69%. Značajnije povećanje mađarskih govornika vidljivo je početkom 20. stoljeća; 1900. godine broj govornika mađarskoga kao materinskoga u Osijeku bio je 2212 osoba (9,61%), te 1910. godine 7470 osoba ili 12,41% građana Osijeka.⁸ Broj govornika mađarskoga jezika kao materinskoga u Osijeku znatno je opao nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije te je 1921. godine mađarski bio materinski kod 2106 stanovnika Osijeka odnosno kod 6,11% građana. Osijek je u razdoblju Austro-Ugarske ipak bio grad u kojemu je prevladavao njemački karakter, ali je politički tijekom većine toga razdoblja ipak njegovo građanstvo bilo lojalno ugarskoj (tj. bolje rečeno – mađarskoj) političkoj sferi Monarhije.⁹ Tako i hrvatska povjesničarka Mirjana Gross Osijek u navedenom razdoblju naziva „njemačko-mađarskim gradom“.¹⁰ Kao ilustracija

1 Hrvatska (dalje: HR), Državni arhiv u Osijeku (dalje: DAO), Gradsko poglavarstvo u Osijeku (1848-1918.), fond br. 10.
 2 Török Gábor. Ötszáz éves híradás a szlavóniai magyarságról // Magyar Nyelv 57 (1961), str.238-242., 360-363.
 3 Fazileta Hafizović, Fazileta. Popis Sandžaka Požega 1579. Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2001. Str. 236-237.
 4 Više o navedenim naseljima u: Denis Njari, Mađari istočne Slavonije od 1702. do 1831. SlavonSKI Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, 2018.
 5 Skupina autora: Od turskog do suvremenog Osijeka. Osijek: Zavod za znanstveni rad HAZU u Osijeku, 1996., Str.90.; Lovaš, Eldina. Građani slobodnog i kraljevskog grada Osijeka 1809. – 1850. Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2020., Str. 22-41.

6 Skupina autora, Od turskog do suvremenog Osijeka, Str. 99.
 7 Više o događajima 1848/1849. u: Kosanović, Nikola. Osijek revolucionarnih godina 1848/49. // Osječki zbornik 16(1977),str. 131-170.
 8 Skupina autora. Od turskog do suvremenog Osijeka, Str. 158-159.; Andraković, Verica i Marijan Jukić. Dinamika stanovništva grada Osijeka od 1857. do 2001. godine //Anali zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku 25(2009), str. 23-45.
 9 Ostajmer, Branko. Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883. – 1903. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2018., Str. 246.
 10 Gross, Mirjana. O položaju plemstva u strukturi elite u sjevernoj Hrvatskoj potkraj 19. i na početku 20. stoljeća // Historijski zbornik 31-32(1978-1979), str. 130. Mađarski je tisak prilikom rezultata popisa stanovništva 1910. godine pisao o tome kako su „smatrali da u Osijeku ima više Mađara i još uvijek vjerujemo da mnogi koji govore mađarski nisu označili mađarski kao materinji jezik.“ „Eltüntet szinjásztársi kérvény // Pécsi Napló 58. szám (12. 3. 1910.), 5. Na osječkom gradskom vijeću u travnju 1912. godine raspravljalo se o prijedlogu pripajanje susjedne Upravne općine Retfala gradu Osijeku. Grad Osijek je na taj način želio proširiti svoje gradsko područje i na području Retfale izgraditi svoje postrojenje za vodoopskrbu. O tome su pisale i mađarske novine i to moguće spajanje za Mađare ocijenili pozitivnim, zaključujući da „integracija znači značajno jačanje mađarske zajednice u Osijeku, jer su većina od 3000 stanovnika Retfale Mađari.“ Moguće je da upravo zbog tog razloga tada i nije provedeno pripajanje Retfale gradu Osijeku, nego tek 1947. godine. Eszék város terjeszkedése // Dunántúl, 98. szám (30. 4. 1912.), 4.; Eszék város megnövekedése // Budapesti Hírlap, 102. szám (28. 4. 1912.), 19.

te tvrdnje može se navesti podatak da je Khuen Károly Héderváry kao hrvatski ban u Osijeku bio najsrdačnije dočekivan i „najviše slavljen.“¹¹ Ipak, kao što će se pokazati na nekoliko primjera u ovom radu, u takvoj „blagonaklonoj“ politici prema Mađarima u Osijeku u analiziranom razdoblju bilo je i nekoliko vrlo upečatljivih izuzetaka. Antuna Rottera (osječki gradonačelnik od 1. svibnja 1892. do 30. listopada 1895.)¹² i Konstantina Graffa (osječki gradonačelnik od 1. studenog 1895. do 7. studenog 1913.) smatra se „ljudima bana Héderváryja“, koje je on postavio u Osijeku „želeći na taj način zadovoljiti osječke Nijemce“,¹³ ali i imati vlast i kontrolu nad gradom Osijekom. Generalno se može reći da su osječki Mađari, Nijemci i Židovi u navedenom razdoblju politički uglavnom podržavali Narodnu stranku (tj. bliske veze s Ugarskom), dok su im Hrvati i Srbi, posebice nakon 1906. godine i stvaranja Hrvatsko-srpske koalicije, činili sve jaču opoziciju. Godine 1906. Hrvatsko-srpska koalicija i preuzima vlast u gradu Osijeku.¹⁴

Unatoč dugoj tradiciji prisutnosti mađarskoga stanovništva u Osijeku, njihovo vlastito međusobno organiziranje zapravo je došlo relativno kasno – tek krajem 19. stoljeća i to prvenstveno kao svojevrsna obrana, reakcija na protumađarske demonstracije koje su se u kolovozu 1895. godine dogodile u Osijeku. Ono što je vrlo bitno za spomenuti je da su i Osječko društvo Mađara i njegov kasniji derivat Mađarski kasino u Osijeku nastali u potpunosti kao samostalne građanske organizacije osječkih Mađara, bez pomoći mađarske države u izravnom ili neizravnom smislu, dakle i bez pomoći Julijanskoga društva ili Julijanske akcije.¹⁵

PRVA KAZALIŠNA AFERA I PROTUMAĐARSKE DEMONSTRACIJE U OSIJEKU

Kazališna afera s gostujućim mađarskim glumcima u Osijeku u kolovozu 1895. gotovo je u potpunosti nepoznata u hrvatskoj i mađarskoj historiografiji. Ta je afera do sada bila poznata samo Stanislavu Marijanoviću, koji ju je evidentirao¹⁶ i relativno sažeto analizirao,¹⁷ donoseći, doduše, pretjerano emotivne, a nedovoljno argumentirane zaključke kako je tim gostovanjem „Lajoš Szalkay (...)

sa svojom zlosretnom predstavlačkom družinom (...) promicao mađarsku državnu misao, „kako se radilo o „vizurama nezakrinkane khuentaštine“¹⁸ i sl. Dok se takav diskurs krajem 19. i početkom 20. stoljeća iz hrvatske političke perspektive djelomično i može razumjeti, danas se može reći kako je on gotovo u cijelosti anakron, neprimjeren, pa čak i u cijelosti pogrešan.¹⁹

Prvi zapis koji nas uvodi u zbivanja oko početka osječke kazališne afere može se pronaći u osječkim novinama *Die Drau* od 30. srpnja 1895. u kojima je najavljen dolazak mađarskog kazališnog društva u Osijek za subotu 3. kolovoza, s nagrađivanom narodnom predstavom „A falu rossza (njem. Der Dorflum, hrv. Seoska lola)“ Eduarda Totha. Kazališni redatelj Lajos Szalkay najavu pretpremijere predstave objavio je na tri jezika, s naglaskom da će predstava biti na mađarskom jeziku. Poziv je popratio sljedećim riječima: „Draga publiko! Unutar zidina ovog grada već 15 godina nema ni riječi mađarskog u Thalijinim dvoranama. Imam sreću da vama Osječanima, koji ste uvijek oduševljeni ljepotom i umjetnošću, nakon toliko vremena mogu predstaviti najnovije i najvrjednije proizvode mađarske estrade – tako da se i književnost učini još poznatijom. To činim u nadi da će naš umjetnički sadržaj uspjeti osvojiti malo mjesta za mađarsku muziku u vašim srcima. Nemojte nas smatrati strancima! Umjetnikov dom je veliki svijet! Bratski, obiteljski osjećaji nas dovode vama. Nemojte nam uskratiti svoju dobronamjernu podršku.“²⁰

U osječkim novinama *Die Drau* je uredništvo nakon održane predstave objavilo opširan izvještaj o tome kako je navedena predstava primljena. Izvjestitelj novina u članku „Ungarisches Theater in Essek“, hvalio je predstavu riječima „izvršna narodna predstava“ Seoska lola u izvedbi gostujućega mađarskog kazališnog društva bila je u potpunosti rasprodana. Autor članka naveo je dalje: „Ne mogu a da ne izrazim veliko zadovoljstvo što smo na domaćoj sceni mogli čuti Tothovu mađarsku narodnu dramu u originalu, koja je upravo izvršna. Nedjeljna izvedba dokazala je učinkovitost dotične kazališne družine, a publika, u kratom kazalištu u kojemu je bila glava do glave — možda je bilo i 500 ljudi u kazalištu — nagradila je umjetnike gromoglasnim pljeskom, koji se u našem hramu muza inače daje samo najistaknutijim umjetničkim postignućima. S određene strane pokušava se pridati nekakva politička važnost činjenici da je u Osijek došlo mađarsko kazalište, da, oni zaslijepljeni - u svojoj manjini koja nestaje - čak idu toliko daleko da ovom društvu pripisuju izravnu kulturnu misiju (podrazumijevajući pod tim asimilaciju putem kulture, op. a.). Ni jedno ni drugo nema ni najmanje opravdanje. Možemo samo pozdraviti činjenicu da nas mađarska kazališna družina upoznaje s najistaknutijim proizvodima mađarske književnosti te da

11 Ostajmer, Branko. Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883. – 1903., str. 247.

12 Antun Rotter se u rujnu 1895. povukao s mjesta gradonačelnika, pravdajući se bolešću. Je li na njegovu ostavku na neki način utjecala kazališna afera u Osijeku u kolovozu 1895. godine nije poznato. Na novim izborima za gradonačelnika jednoglasno je izabran Konstantin Graff, također pripadnik Narodne stranke.

13 Kolar-Dimitrijević, Mira. Politički i socijalni pokreti te stranke // Od turskog do suvremenog Osijeka. Osijek: Zavod za znanstveni rad HAZU u Osijeku, 1996., Str. 167.

14 Kolar-Dimitrijević, Mira. Politički i socijalni pokreti te stranke, str. 170-171.; Ostajmer, Branko. Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883. – 1903., Str. 255.

15 Analogno osječkom, u Zagrebu je u isto vrijeme djelovalo Zagrebačko društvo Mađara (mađ. Zággrábi Magyar Társaskör) koje se donekle može uspoređivati s Osječkim društvom Mađara. Béla Makkai, Önvédelem vagy expanzió? Magyar „nemzetgondozási“ program a délszláv régióban a 20. század elején, *Századok*, 137. évf., 3. szám, Budapest, 2003., 116.

16 Marijanović, Stanislav. Hrvatske književne, koncertne i kazališne manifestacije u Osijeku (1847.-1907.) // Krležini dani u Osijeku 1996. Osijek: HNK u Osijeku, Pedagoški fakultet u Osijeku, 1997., str. 25-26.

17 Marijanović, Stanislav. Demonstracijama-otjerani // Krležini dani u Osijeku 2009. Osijek: HNK u Osijeku, Filozofski fakultet u Osijeku, 2010., str. 55-63.

18 Isto, 55-56.

19 Usporediti s primjerice: Župan, Dinko. Kulturni i intelektualni razvoj u Hrvatskoj u „dugom“ 19. stoljeću, Povijest Hrvata, knjiga VI. Temelji moderne Hrvatske – Hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću. Zagreb: Matica hrvatska, 2016., Str. 276-283.

20 Ungarisches Theater in Essek // *Die Drau*, br. 90. (30. 7. 1895.), str. 2.

u našoj kući pozdravljamo mađarsku kazališnu družinu kao predstavnike umjetnosti, koja je prepoznata kao internacionalna. Ali moramo to nazvati potpuno glupim kada postoje ljudi koji brbljaju o «kulturnoj misiji». Daleko smo od toga da bilo kakvu «misiju» pripisujemo gostovanju Mađarskog kazališnog društva. U okviru svoga gostovanja u Osijeku, Mađarsko kazališno društvo je obišlo slavonsku metropolu, koji je svojim stalnim promađarskim raspoloženjem u potpunosti opravdao to gostovanje. A da redatelj Szalkay nije pogriješio, dokaz je rasprodana kuća i veliko oduševljenje publike za mađarsku umjetnost i mađarski idiom. Mađarskoj kazališnoj družini sada moramo pokazati isto gostoprimitstvo koje smo prije nekoliko godina iskazali jednoj francuskoj operetnoj družini, tim više što se čini da je po Nagodbi potrebna srdačna i intimna suradnja s mađarskim bratstvom. Osim male demonstracije, koju su neki studenti htjeli insinuirati dok se zavjesa dizala, a koja je bila suzbijena u začetku, nastup je protekao mirno i dostojanstveno. Društvo ima jako dobru snagu, dobro je uvježbano i jako dobro prihvaćeno u javnosti. Brojni posjetitelji kazališta također su se okupili iz okolice Osijeka, a mnogi su morali napustiti Caffè jer nije bila dostupna ni jedna ulaznica. “Seoska lola” nikako nije novost u Osijeku, predstava je ovdje nebrojeno puta slušana na njemačkom i hrvatskom jeziku. Ali svakako ne u tako uspješnoj i preciznoj prezentaciji kao što je to izvela mađarska kazališna družina. “Seoska lola” je nedvojbeno jedna od najboljih narodnih predstava na mađarskoj sceni. Gospodin Penczes, kao nositelj naslovne uloge, iznio je pravi kabinetski komad ostvarenog umjetničkog ostvarenja. Bio je prototip seoskog bitange, kakvog ni pjesnik ne može bolje nacrtati. I gospodin redatelj Szalkay, koji je pun glumačke rutine, ponudio je izvrsne izvedbe, kao i gospodin Liphay, koji je stvorio zaista uspješan lik kao noćni seoski čuvar, redateljeva supruga Szalkay, te gospođica Ilku Altner i gospođica Margit Berszenyi. Svi glumci dobili su frenetični pljesak. Uspjeh večeri, koja je u svakom pogledu bila iznimno uspješna, podijelili su i ostali sudionici.²¹

Zanimljiva je činjenica da osječki *Die Drau* u navedenom, zapravo dosta opširnom, članku ni riječju nije naveo okolnosti koje su se dogodile oko same predstave, a o kojima je brujao ne samo cijeli grad, nego se o tome pronio riječ i do Mađarske i Austrije. Donosim stoga u nastavku prijevod članaka koji su o istoj predstavi objavljeni u jednim mađarskim *Pécsi Napló* te jednim austrijskim novinama – *Linzer Tages-Post*.

Dopisnik *Pécsi Napló*a o kazališnoj aferi je pisao u članku *Kako su mađarski glumci primljeni u Osijeku* ovako: „Naznačili smo da će mađarska kazališna družina uskoro promovirati mađarsku riječ u Osijeku. Redatelj Lajos Szalkay prihvatio se ovog ne baš lakog zadatka. Jučer je svoju seriju nastupa u osječkom kazalištu započeo pučkom predstavom “A falu rossza”. Doček je - kako kažu iz Osijeka - bio maksimalno bučan. Prije svega, kazalište je

bilo ispunjeno do posljednjeg mjesta, što bi redatelju davalo pravo na nadu, da se danima prije i tijekom okupljanja publike nije primijetio određeni oporbeni pokret. Mađari iz Osijeka pohrlili su u kazalište, tako reći, u punom broju, kako bi napokon mogli čuti mađarsku riječ na javnom mjestu i uživati u mađarskoj kazališnoj predstavi. Ali u kazalište su ušli i hrvatski đaci, taj neobuzdani djetinjasti element, koji je htio pokazati koliko je obrazovanja u njega. Čim je zastor podignut, počele su demonstracija za i protiv. Mađari su gromoglasno klicali, pljeskali i navijali, dok su hrvatski đaci zviždali, udarali u bubnjeve i vikali. Glumci - iako su donekle očekivali ovu protudemonstraciju, ipak su na pozornici ostali iznenađeni i zbunjeni i nisu znali što učiniti. Nije se pričalo ni igralo, buka je bila zaglušujuća. Spustili su zastor i ponovno ga podigli kad se buka donekle stišala. Dugo je trajalo dok policija u prepunom kazalištu nije otkrila jednog po jednog uzročnike meteža. Četrnaest hrvatskih studenata iz Osijeka policija je ispratila iz kazališta. Oni su bili glavni krivci. Na prizor njihovog zarobljavanja, ostali njihovi obožavatelji su u isto vrijeme utihnuli, pa je ponovno uspostavljena tišina, a glumci su mogli započeti predstavu čiji se kraj zbog ovog dugog intermezza odužio do ponoći. Ljudi u Osijeku željno iščekuju razvoj ovog lijepog početka.²²

U dopisu objavljenom u *Linzer Tages-Post* navodi se: Iz Osijeka nam pišu 6. kolovoza 1895.: Kad se gradom pročulo da mađarsko društvo namjerava organizirati ciklus predstava u Osijeku, dio građanstva, a posebno akademska studentska skupina, nadao se da gradski magistrat neće dopustiti te predstave, kao što se dogodilo prošle godine. Predstave su ipak bile dopuštene. Posebno su zbog toga studenti bili jako ogorčeni i odlučili su demonstrativno izraziti svoje ideje i stavove. Ova odluka bila je poznata tri dana unaprijed, a sudac je unaprijed prozvao cijelu policiju kako bi spriječio bilo kakav susret studenata. Na dan predstave svi su se okupili u kazalištu koje je bilo krcato. Učenici su bili raspoređeni u prizemlju, u boksovima i na galeriji. Naravno, nekim građanima su se pridružili i studenti. Kada se digao zastor, mađarske pjevače je demonstrativno dočekao dio osječke javnosti. Međutim, tek što je pljesak utihnuo, sa svih strana začuli su se zvižduci i povici neodobravanja. U kazalištu je nastala ogromna buka. Policija je pokušala istisnuti demonstrante, a također je nekoliko uhitila. Ispred kazališta se okupilo mnoštvo ljudi kako bi pozdravilo demonstrante. Okupljeni su potom krenuli sa studentima ispred gradske vijećnice, gdje su, na njihov zahtjev, uhićeni pušteni. Tada je povorka, pjevajući domoljubne pjesme, krenula preko glavnog trga prema kazalištu. Ispred Cafea Central ponovno su uhićeni neki bućni studenti. Nedugo potom se povorka vratila u gradsku vijećnicu i zatražila oslobađanje zatvorenika. Nakon 11 sati uhićeni su konačno pušteni, a u kazalištu je predstava privedena kraju uz uzvike i zviždanje studenata koji su ostali. Tijekom cijelog nastupa policija je u kazalištu bila u pokretu kako bi uhvatila

21 Ungarisches Theater in Essek // *Die Drau*, br. 93. (6. 8. 1895.), str. 2.

22 Hogyán fogadták Eszéken a magyar színészeket // *Pécsi Napló*, 188. szám (6. 8. 1895.), str. 2-3.

demonstrante, kazališna svjetla su se pomicala kako bi uhvatila demonstrante, ali čas se čuo zvižduk iz lože, čas iz prizemlja pa opet s galerije, a da policija nije uspjela pronaći izvor demonstracija. Nakon nastupa, studenti su s jednom trupom otišli u vrt hotela Jaegerhorn, gdje je grupa Cigana održala koncert, ali ih je hotel nedugo potom udaljio na zahtjev studenata.²³

Die Drau se o ovim događajima i onima koji su uslijedili ipak oglasio s dva dana zakašnjenja sljedećim tekstom: „Prekjučerašnje ulične demonstracije, kojima apsolutno nismo skloni pridavati važnost kao mađarske novine, nikako ne mogu naići na odobravanje zrelog čovjeka, jer kao što je već rečeno, jednostavno je glupo zauzeti stav protiv izvedbe mađarskih predstava. Podsjećamo samo da, primjerice, u Novom Sadu postoji Srpsko narodno pozorište i Mađarima nije palo na pamet demonstrirati protiv njega. I na kraju, ne treba zaboraviti da je ovdje Mađarsko kazališno društvo došlo na gostovanje. Ako svoje goste dočekamo na način na koji osječka „akademska mladež” misli da je dobro, onda će poznatom hrvatskom gostoprimstvu uskoro doći kraj! Ne bih htio da Osijek bude optužen da ne poštuje vlastite goste. Ne! Grad ne smije uzimati ovu sramotu na sebe i stoga želimo iskreno poželjeti da se ovoj aktivnosti bezobzirnih mladih ljudi stane na kraj, jer je potpuno beskorisna i besmislena. Smatramo da je „demonstracijska igra” bila dovoljna i toplo bi preporučili agitatorima da čuvaju mir.“²⁴

Zagrebački je *Obzor* smatrao da se gostovanjem mađarskog kazališta u Osijeku „širi magjarština među nemagjarskim narodnostima u Ugarskoj.“ Nadalje *Obzor* tvrdi i da je Osijek odabran za gostovanje stoga što u njemu „ima priličan broj doseljenih magjarskih židova, tih pionira magjarske misli i kulture,“ a tekst zaključuje pohvalama „Hrvatskoj osječkoj omladini svaka čast, što je u prvom početku energično odbila atentat na integritet svoje hrvatske domovine!“²⁵ Dva dana potom *Obzor* ponovno pohvalno piše o demonstracijama smatrajući ih očitim dokazom da „osječki Hrvati pravo shvaćaju i vrše svoju dužnost onom dosljednošću, koja bi bila u nas svagdje potrebna, kad se radi o tome, da se odbije svaki pokušaj, koji je proti integritetu i hrvatskom značaju naše domovine.“²⁶

Ono što se iz brojnih tekstova koji su tada objavljeni u hrvatskim, austrijskim i mađarskim novinama može zaključiti da je najvjerojatniji slijed događaja bio sljedeći. Kad se Osijekom pročulo da mađarsko gostujuće kazališno društvo u Osijeku namjerava organizirati ciklus predstava, dio građanstva, a posebno studenata, nadao se da gradonačelnik Rotter neće dopustiti te nastupe, kao što je to

i zabranio godinu ranije. Predstave su ipak bile dopuštene,²⁷ a posebno je zbog toga bio ogorčen dio hrvatskih osječkih studenata (posebice imajući u vidu tadašnju protumađarsku atmosferu u Zagrebu),²⁸ koji su odlučili pokazati svoje stavove na demonstrativan način na prvom nastupu. Da će do demonstracija doći policija je znala tri dana prije početka predstave te je gradski sudac obavijestio policiju kako bi spriječio okupljanje studenata. Na dan predstave kazalište je bilo puno, kako mađarske publike koja je uistinu došla popratiti predstavu, tako i studenata i ostalih osječkih građana. Kako se zastor dizao, mađarske pjevače pozdravio je dio osječke publike, međutim, taj pljesak je utihnuo kada su se sa svih strana začuli zvižduci i neodobravajući uzvici protiv predstave. U kazalištu je zavladao buka i metež. Policija je pokušala izbaciti iz kazališta studente demonstrante, dio je izbačen a dio uhićen. Izbačene demonstrante je ispred kazališta pozdravljalo brojno mnoštvo okupljenih građana. Dio publike pridružio se studentima i zajedno s njima napustio dvoranu kazališta. Nastup mađarske družine je priveden kraju uz stalno bučenje i zviždanje učenika koji su ostali. Za vrijeme održavanja predstave policija je bila u stalnom pokretu tražeći demonstrante po prostorijama kazališta što je ometalo nastup. Koliko su ta dovikivanja bila glasna, vidljivo je u prethodnom članku gdje se navodi: „čuo se zvižduk čas iz lože, čas iz prizemlja, čas opet s galerije, a da policija nije uspjela uočiti niti jednoga od početnika te demonstracije.“²⁹ Nakon nastupa, studenti su zajednički otišli u vrt hotela Jägerhorn, gdje je svirala skupina romskih svirača, ali ih je hotelijer na zahtjev gostiju odmah udaljio. Unatoč gradonačelnikovoj zabrani, mađarski nastupi nastavili su se idućega dana s boljim učinkom. Gradonačelnik je uputio proglas građanima, zamolivši ih za smirenost, poštovanje i gostoprimstvo, a prosvjednicima je pak zaprijetio strogom kaznom. Izvještavalo se i tome da će gradonačelnik, te zamjenik gradske skupštine Rotier zbog cjelokupne afere podnijeti ostavku.³⁰

NASTAVAK ULIČNIH PROTUMAĐARSKIH DEMONSTRACIJA

Ulične demonstracije povodom gostovanja mađarske kazališne družine Lajosa Szalkay ponovile su se i 8. kolovoza ispred osječkoga kazališta. Začetnici tih demonstracija prvenstveno su bili (zagrebački) studenti koji su bili na odmoru u Osijeku i dio klerika. Policija je, svjesna onoga što slijedi, poduzela sve mjere kako bi zaustavila ekscese.

27 Iz izvora se ne može zaključiti koji su bili razlozi niti zabrane niti dopuštanja tih predstava. Može se samo pretpostaviti da se u slučaju zabrane radilo o strahu od reakcije hrvatske javnosti. Zbog čega je gradonačelnik promijenio svoju odluku također se može samo pretpostaviti da je (očito – pogrešno) smatrao da je sazrela politička situacija za takvu predstavu.

28 U Zagrebu su se protumađarski osjećaji najviše osjetili, jer je ondje stolovao ban Hédervary još od 4. prosinca 1883. godine, koji je, prema hrvatskoj historiografiji, doživljavao kao onaj koji je cijelo vrijeme težio nametanju vlastite samovolje i sve većem gušenju hrvatske autonomije. Situacija je eskalirala 16. listopada 1895. godine kada su hrvatski studenti u Zagrebu spalili mađarsku zastavu. Szabo, Agneza. Uzroci i posljedice političkih demonstracija u Hrvatskoj 1903. // *Časopis za suvremenu povijest* 37.(2005), br. 3., str. 598.

29 Antimagyarische Theater – Demonstrationen // *Deutsches Volksblatt*, 2369. (9. 8. 1895.), str. 2.

30 Antimagyarische Theater – Demonstrationen // *Deutsches Volksblatt*, 2369. (9. 8. 1895.), 2.; Političke vesti // *Varaždinski vjestnik*, br. 33. (17. 8. 1895.), str. 1.

23 Antimagyarische Demonstrationen in Esseg // *Linzer Tages-Post*, 183. (10. 8. 1895.), str. 3.

24 Strassen – Demonstrationen // *Die Drau*, br. 94. (8. 8. 1895.), str. 3-4.

25 Demonstracije proti magjarskom kazalištu u Osieku // *Obzor*, br. 179. (6. 8. 1895.), str. 2.

26 Demonstracije proti magjarskom kazalištu u Osieku // *Obzor*, br. 181. (8. 8. 1895.), str. 3.

Unatoč kiši koja je pala, oko 21 sat opet se nekoliko stotina ljudi okupilo u Županijskoj ulici, držeći se sa strane zgrade Županije. U 21 sati, na znak glumca koji je radio iza kulisa kazališta, začuo se zvižduk i zvuci, koji su podsjećali na „mačju glazbu“. Policija je u prvoj fazi ignorirala mirnu masu okupljenu pred kazalištem i učinila sve da se promet u Županijskoj ulici nesmetano odvija. U međuvremenu je buka postajala sve jača, a u jednom su trenutku demonstranti pokušali napredovati prema kazalištu, što je policija uspjela spriječiti. Tada se naizmjenice pjevalo nekoliko hrvatskih narodnih pjesama i u razmacima od nekoliko minuta čuli su se povici „Živila Hrvatska!“, „Pereat Pejačević!“, „Živio Starčević!“. Prema dopisu objavljenom u *Die Drau* navodi se da su povici ostajali bez odgovora. Demonstracije su se nastavile, sve dok konačno u 22,45 sati nije završila predstava „Madame sans gen“. Tramvajski vagon koji je tada upravo prolazio pogođen je rajčicom, a kamen bačen iz gomile razbio je i prozorsko staklo na njemu. Bacanje kamena izazvalo je veliku paniku u mnoštvu gledatelja, koji su se zatim većinom okrenuli i s određene udaljenosti promatrali daljnji tijek događaja. Kad je predstava bila gotova i kazališna publika je htjela napustiti foaje, zrakom je zapljuštala kiša kamenja, jabuka i rajčica. Pogođeno je nekoliko posjetitelja kazališta, te jedan gradski zastupnik i policijski komesar. Posjetitelji kazališta bili su vrlo uplašeni, posebno žene koje su navodno podigle veliku buku te se cjelokupna publika povukla natrag u kazalište. Policija je zaključala izlazna vrata, a zastupnik Novak poslao je policijskog desetnika u dvije satnije 28. pješačke pukovnije, koje su bile stacionirane tijekom cijele večeri i koje su se ubrzo pojavile na licu mjesta. Nakon što je mnoštvo odbilo udovoljiti zahtjevu zastupnika Novaka da napusti trg i nastavilo s bombardiranjem kamenjem i jajima, raspoređena vojska je krenula u akciju, raspršivši masu u rojskom redu i s uperenim bajunetama. Tek tada je uzburkana gomila shvatila ozbiljnost situacije i svi su potrčali i razbježali se na sve strane. Nakon nekoliko minuta cijela je ulica pometena. Vojne i policijske patrole patrolirale su gradom do 1 sat ujutro, no zavlдалo je potpuno zatišje. Ukupno su četiri osobe uhićene i to uglavnom neki šegrti, koji su pušteni već sljedeće jutro. Policija je tada pokrenula rigoroznu istragu kako bi identificirala počinitelje demonstracija.³¹

Uredništvo osječkih novina *Die Drau* primilo je od Zagrebačkog studentskog zbora sljedeći dopis kojim se ono ogradilo od napisa u pojedinim mađarskim novinama, da su zagrebački studenti bili pokretači ili čak sudionici demonstracija: „Molimo Vas da u Vašim cijenjenim novinama objasnite da zagrebački studenti nisu išli u Osijek demonstrirati. Niti jedan zagrebački student ne koristi tako podlo način djelovanja prema nositeljima kulture, bez obzira na to koji su narod.“³² U tu se svrhu u uredu gradonačelnika

pojavi i studentska deputacija sa sličnom izjavom.³³ Sama izvedba predstave „Madame sans gene“ opisana je kao „dobro posjećena i izvrсна, pa čak i besprijekorna za provincijsku pozornicu.“ S druge strane, navedeno je da je scenografija mogla biti i bolja. Redateljeva supruga gospođa Szalkay „odigrala je sjajnu naslovnu ulogu (...) i u ulozilj pralje, kao što se pojavljuje u 1. činu, i kao vojvotkinje, do koje je vodi kasniji brak, bila je jednako izvrčna, uvijek na svom mjestu. (...) Ostali glumci su na zadovoljavajući način kompletirali ansambl.“³⁴

I zagrebački je *Obzor* posvetio svoju naslovnicu i mnogo prostora osječkim događajima, diveći se „hrabrosti i svijesti Osieka, dok Hrvatska gleda na nj s pouzdanjem, dok on utjerava u laž one, koji su ga predstavljali kao leglo magjarstva, te nam dokazuje, da može dično stajati uz bok Zagrebu, kao drugi grad domovine.“ Sam opis tijecka događaja u *Obzoru* gotovo je identičan onome u mađarskom tisku te u osječkom *Die Drau*, razlike su prvenstveno u vrednovanju tih događaja i u njihovom komentiranju. Posebnu zanimljivost predstavlja dopis *Obzorovoga* „prijatelja iz Osieka“ potpisan kao Augustus, koji je očigledno svjedočio dolasku vlaka s mađarskom kazališnom skupinom u Osijek. Taj *Obzorov* dopisnik piše da nije doduše razumio „što su rođena braća u oko rođenoj braći kazivala, nu sudeć po gestima, okladio bi se da su se ne teatralnim, već iskrenim srcem veselila tome danu, kadno poslije punih 15 godina magjarska glumištna noga opet stupi na zaprašeno tlo državnog teritorija osječkog gornjeg grada. Pustih braću, da se izgrle i izljube, a tad stupih bliže k sanducima (u kojima su se nalazili rekviziti za predstave, op. a.) i prebrojih opet njih upravo 20. I lutrija je umjetnost, pomislih u sebi, te počeh kombinovati: $20 \times 10 = 200$. Nevalja! Više ih ima već sama Magjarska Retfala. Dakle $20 \times 20 = 400$. Toliko bi ih moglo biti, kad bi se na prvima pridružili birovi, inoši i služinčad sa obližnjih izraelitskih pustara. Ali gdje je još doseljena od preko izraelitska inteligencija grada Osieka. 400 je dakle premalen broj. Nu množiti se dade. $20 \times 100 = 2000$. To je previše, toliko ih nema na daleko svih skupa, koji podpuno magjarski u Osieku razume.“ I daljnji je Augustusov tekst bio obilježen ne samo protumađarskim, nego i posebice izraženim antisemitskim diskursom, pa tako primjerice određene osječke mađarske Židove poimence navodi: „nedavno doseljeni Izraeličani urar Steiner, fotograf Schrecker i stariji immigratus trgovac Almassy, ponajpače pako suradnik Drave gosp. Selinger, kog vatrogasci nedavno u gradskoj bašči izlemaše.“³⁵ Povrh svega, i sam dopis dovršava napadom na Židove: „Držanje velikog diela naših Izraelitskih sugradjana prigodom insceniranja magjarskih predstava napram diela sugradjana drugih vjeroispovijesti i političkog mišljenja, bilo je žalibože takovo, da je ono i ovaj put doprinelo proširenju antisemitizma.“³⁶

31 Strassen- und Theater-Demonstrationen in Essek // *Die Drau*, br. 95. (11. 8. 1895.), 4.; *Magyarellenes tüntetések Eszéken // Fővárosi Lapok*, 218. szám (11. 8. 1895.), 2535.; Izvorni dopis posebnog dopisnika iz Osieka // *Obzor*, br. 186. (14. 8. 1895.), str. 3.

32 Die Agramer Studenten gegen die Esseker Demonstrationen // *Die Drau*, br. 95. (11. 8. 1895.), str.5.

33 Die Studenten beim Bürgermeister // *Die Drau*, br. 95. (11. 8. 1895.), str.5.

34 Die Theater-Vorstellung // *Die Drau*, br. 95. (11. 8. 1895.), str. 5.

35 Abzug! // *Obzor*, br. 182. (9. 8. 1895.), str. 1.

36 Isto, str. 2.

Obzor je i sljedećega dana osječkim događajima posvetio svoju naslovnicu te već u drugoj rečenici naveo da su „osim većine Izraelićana i magjarskih činovnika, svi slojevi osječkoga pučanstva pridružili što glasno, aktivno, što muča, pasivno, manifestaciji proti magjarskim glumcima u tamošnjem kazalištu.“ *Obzorov* tj. Augustusov glavni argument za podršku demonstracijama protiv mađarskih predstava u osječkom kazalištu bio je taj da one nemaju umjetnički nego politički značaj, a u tekstu se još jednom okomljuje i na Židove riječima: „Židovi mogu možda u Ugarskoj biti faktorom magjarske državne ideje, u Hrvatskoj nemogu joj pomoći do pobjede, već nastojeći o tom, mogu samo škoditi izraelitskim svojim sugradjanima.“³⁷ U Prilogu koji je tada izašao uz *Obzor* prenio se komentar budimpeštanskih novina *Pester Lloyd* uz „pojašnjenje“ kako je „poznata njegova azijsko semitska surovost.“ *Obzor* je citirao njihov tekst u kojemu se među ostalim navodi da „samo narodno čuvstvo jednog barbara ili uličnoga fakina može se čutiti povriedjenim predstavom u magjarskom jeziku. Svagdje, gdje se takovi znaci sulude intolerancije javljaju, potječu od male čete, koja teži za sablazni, a ciela osječka inteligencija bez sumnje je jednoglasna u osudjivanju ovih žalostnih izgreda.“ Tekst je nepotpisan, ali je na njegovom kraju stavljena (uvredljiva) rečenica na njemačkom jeziku: „Güt gebrüllt, jüdischer Löwe.“³⁸

Zagrebački *Obzor* i razne budimpeštanske novine tumačile su svaka na svoj način navedeni događaj. Mađarske novine otvoreno su pisale o antimadžarskim izgredima u Osijeku i Slavoniji te su cjelokupni događaj prikazivali poprilično skandaloznim i sramotnim za Hrvate, čak su dali naslutiti da bi se cjelokupna afera mogla pretvoriti u *cause celebre* (fr. čuveni spor).³⁹ Drugačija je situacija bila kod zagrebačkih oporbenih novina, *Obzora*, kojemu su navedeni incidenti poslužili da izraze „najtoplije suosjećanje Osječanima za njihovo domoljubno ponašanje,“ te da iskažu kako „osjećaju istinsku djetinju radost što se u Osijeku konačno uspjelo probuditi nacionalnu svijest.“⁴⁰

Na sjednici osječkoga gradskog vijeća 10. kolovoza, iznesen je prijedlog oduzimanja licence za predstave Szalkayevoj skupini u Osijeku uz obrazloženje da su životi građana bili izloženi opasnosti zbog predstava. Međutim, župan Teodor Pejačević odlučno je odbio pristati na prijedlog vijeća, jer ga nije smatrao dovoljno opravdanim. Sljedećega dana osječki gradonačelnik Antun Rotter objavio je priopćenje građanima kako događaji od 6. kolovoza nisu dobili nikakvu pozornost od strane gradske uprave, no, s obzirom na to da su se ulični ekscesi ponovili, strogo je zabranio svako okupljanje ljudi ispred zgrade kazališta u osječkom Gornjem gradu. Stanovništvo se još jednom „vrlo ozbiljno“ upozorilo da ne sudjeluje

ni u kakvim demonstracijama, jer da će svako daljnje zajedničko okupljanje aktivirati oružane snage koje će predati odgovorne na kaznene sudove, i to ne samo one koji su uhvaćeni *in flagranti*, već i sve ostale prisutne: „Navečer neka svi ostaju kod kuće i ne dopuštaju svojoj obitelji ili posluži da besposlono lutaju. Odgovornost za eventualne posljedice snosit će beskrupulozni agitatori koji obmanjuju narod. Magistrat slobodnog kraljevskog grada Osijek. 9. kolovoza 1895.“⁴¹

U pečuškom se tisku u objavljenim člancima predlagao bojkot, odnosno donošenje sankcija za uvrede nanesene Mađarima u Osijeku. Izvjestitelj je u članku „Fillérek magyar szinészeknek“ predlagao osvetu stanovništva južne Baranje (koje je gravitiralo Osijeku) tako da u Osijeku više ništa ne kupuju „što bi najviše pogodilo pohlepne Slavonce“. Dodatni problem na koji su mađarske novine ukazale bio je i taj da je kazališna družina Lajosa Szalkaya bila oštećena i u financijskom smislu. Dopisi iz pečuškog tiska, nisu štedjeli u kritikama niti osječke mađarske građane riječima „čudno da mađarsko pučanstvo Osijeka, koje broji nekoliko tisuća ljudi, nije u stanju takvoj kazališnoj družini priskrbiti toliku svotu novca da pristojno napusti Osijek.“ U istim novinama pisalo se i da je odluka osječkoga gradskog vijeća o zabrani predstava „žalosna“, a da je „inteligencija“ koja je donijela takvu odluku „mađarozderska.“ Izravno se prozivao čak i ban grof Khuen-Héderváry pitajući se zašto on nije proveo nekakvu odmazdu. „Vlast je u njegovim rukama, za njega smo i dosad rekli da je ionako već izazvao hrvatsku mržnju Hrvata prema Mađarima. Kako se mađarska vlada može učiniti žrtvenim jarcem u ovom slučaju? Šteta je što osječki Mađari dopuštaju da netko drugi osim njih izvuče rasklimana kola mađarske Talije koja se nasukala u Osijeku.“⁴² Zagrebački je *Obzor* od svog osječkog dopisnika primio dopis u kojemu je stajalo da se Osječani ne sjećaju kada je ranije u Osijeku vladala takva uzrujanost, da je sve započelo kao „šala i zadirkivanje pri susretanju na ulici, raspredali se ozbiljni razgovori po kavanama, bilo prepirke po gostionama, bilo uvrede i zamjere.“⁴³ *Obzor* je na svojim stranicama prenio i mišljenje novosadskih novina *Branik* o osječkim događajima u kojima se oni pitaju „Kome treba u Osijeku magjarski? Onoj šaki Magjara, što ondje žive? (...) Magjari se čude i jede se naopako, no mi se ne čudimo, što su magjarski glumci u Osijeku izviždani i izgrgjeni od iskupljene omladine hrvatske, koja se zna oduševljavati za svoje, a umije pokazati pesnice, kad joj tko hoće da prkosi.“⁴⁴

Možda najgrublji napis u mađarskom tisku o navedenom incidentu objavljen je u obliku pisma jednoga „anonimnoga svjedoka“ koje je objavljeno u mohačkim novinama pod naslovom „Odjeci osječkih afera“ sljedećega sadržaja: „Igram slučaja, upravljajući svojim kolima prema Osijeku, bio sam očevidac sramotnog kazališnog skandala, koji je jako obeshrabrio 1500 Mađara koji žive u Osijeku i

37 Da se razumijemo! // *Obzor*, br. 183. (10. 8. 1895.), str. 1.

38 I *Pester Lloyd* je progovorio // *Obzor*, br. 183. (10. 8. 1895.), str. 7.

39 Usporediti s primjerice Dreyfusovom aferom u Francuskoj koja je izbila u rujnu 1894. godine. Dobrovšak, Ljiljana. Odjeci Dreyfusove aфере u hrvatskoj javnosti od 1894. do 1906., *Historijski zbornik*, 60(2007), str. 129-159.

40 Die Esseker Theaterscandale, Zwitter Aufwurf des Bürgermeisters // *Die Drau* br. 95. (11. 8. 1895.), str. 4-5.; Die entrüsteten Theater-Besucher // *Die Drau*, br. 95. (11. 8. 1895.), str. 5.; Abzug! // *Obzor*, br. 182. (9. 8. 1895.), str. 1.

41 HR-DAO-10, 11587/95.

42 Fillérek magyar szinészeknek // *Pécsi Napló*, 195. szám, (14. 8. 1895.), str. 3-4.

43 Iz Osijeka // *Obzor*, br. 184. (12. 8. 1895.), str. 1.

44 Magjarska glumačka družba // *Obzor*, br. 187. (15. 8. 1895.), str. 3.

većinom pripadaju klasi inteligencije. Doživjeli su skandal. Sprijeda je skupina uzbuđenih studenata, iza njih vojska industrijskih šegrti, a straga su odrpani, prljavi ljudi koji pripadaju nadničarskoj klasi i najnižim društvenim slojevima, jednom riječju: rulja. Bili su to veliki hrvatski rodoljubi (?), protiv kojih osječko gradsko zastupstvo nije smjelo ili možda nije htjelo primijeniti strogosti zakona, nego je kazališnoj družini oduzelo danu koncesiju, lišivši tako Mađare dvadesetak ugodnih večeri i tjerajući ih — ako se žele zabaviti — da posjećuju hrvatske ili njemačke kazališne i koncertne dvorane; jer njemačka izvedba ne vrijeda mafijaško “velikohrvatsko” domoljublje, nego samo mađarsko, a to sa sobom nosi i hrvatsko-mađarsko bratstvo izraženo u mađarsko-hrvatskom aktu o pomirbi. Osim toga, mnogi su govorili da su neki članovi gradskog zastupstva i drugi gradski službenici, a po drugima ni manje ni više nitko drugi nego đakovački biskup Strossmayer - taj vječni neprijatelj Mađara - dijelili novac rulji kako bi ih pohrvatili. Ali tko god da je to učinio, čini se nesumnjivo da rulja nije prosvjedovala iz domoljubnog zanosa, nego radi novca, dizala nepristojnu galamu za rakiju i vrijeđala Mađare koji su dolazili iz kazališta. (...) U svakom slučaju, afere u Osijeku bile su donekle korisne u jednom smjeru: poslužile su ujedinjenju osječkih Mađara. Osječki Mađari - koji se, iako žive u Slavoniji, još uvijek osjećaju mađarskim domoljubima - odlučili su osnovati Mađarski krug (mađ. Magyar kör) te su u tu svrhu već na prvom sastanku prinijeli značajan iznos. Mađarski krug žele osnovati 1. rujna.⁴⁵

OSNUTAK OSJEČKOG DRUŠTVA MAĐARA

Događanja oko gostovanja mađarskog kazališnog društva u Osijeku početkom kolovoza 1895. godine potaknula su osječke Mađare da osnuju mađarsko udruženje i čitateljsko društvo u Osijeku. Prvi sastanak održan je 9. kolovoza 1895. godine i na njemu je jednoglasno odlučeno osnivanje mađarskog društva. Jedan od ciljeva toga društva, pod nazivom *Eszéki magyar egyesület* (hrv. Osječko društvo Mađara)⁴⁶ trebao je biti „širenje mađarske kulture među Hrvatima.”⁴⁷ Idućega je dana delegacija osječkih Mađara bila je u posjetu kod grofa Teodora Pejačevića (tadašnjeg velikog župana). Tijekom prijema prosvjedovala je protiv protumađarskih demonstracija i zamolila velikog župana da mađarskoj publici omogući nesmetano prisustvovanje predstavama na mađarskom jeziku.⁴⁸ Na protumađarske demonstracije reagiralo je i ravnateljstvo Mađarskih državnih željeznica koje je zamolilo osječko gradsko zastupstvo da mu besplatno ustupi jedno zemljište u Osijeku za gradnju pučke škole na mađarskom jeziku s planiranim

početkom gradnje već na jesen iste godine.⁴⁹

Kako je izgledalo osnivanje mađarskog društva može se pratiti i prema spisima Gradskog poglavarstva u kojima je navedeno da je Pál Magvassy, predsjednik „Osječkog društva Mađara“ dostavio Zapisnik s osnivačke skupštine⁵⁰ i Pravila društva⁵¹ na odobrenje Gradskom poglavarstvu Osijek 22. listopada 1895. godine,⁵² a dijelom i prema zapisima u novinama.

Dana 19. kolovoza 1895. u večernjim satima u prostorijama osječkoga Hotela Central održana je konstituirajuća skupština Osječkoga društva Mađara na kojoj je bilo prisutno pedesetak osječkih Mađara, uglavnom željezničkih činovnika, trgovaca i obrtnika. Gradski podbilježnik Ljudevit Szallopek prisustvovao je kao predstavnik osječkih političkih vlasti. Nakon što je organizator sastanka Pál Magvassy,⁵³ na mađarskom jeziku srdačno pozdravio sve koji su se pojavili, izabrana su privremena tijela. Skupština je aklamacijom odabrala: Pál Magvassy, kao predsjednika, Daniel Jozána, reformiranog pastora u (Mađarskoj) Retfali kao prvog i Oscara Jeszenskyog kao drugog potpredsjednika. Kao tajnici su izabrani Alexander Polgár i János Csepán, blagajnik Josef Glöckner, knjižničar Filipp Csongrádi, a izabran je i odbor od 20 osoba. Dostavljeni Statut, Nacrt pravila društva koji je izrađen po uzoru na mađarsko društvo u Beču, prihvaćen je uz manje izmjene kako bi se mogao dostaviti gradskim institucijama na odobrenje. Službeno je odlučeno da će udruga nositi naziv “Eszéki magyar egyesület” sa zadaćom promicanja mađarskog jezika i kulture.⁵⁴ Privremeni potpredsjednik Jozán se nakon prihvaćanja statuta i naziva društva obratio skupštini na kojoj je s radošću istaknuo „živo sudjelovanje“ Mađara koji žive u Osijeku u osnivanju te naglasio da očekuje i prisan i bratski odnos s Hrvatima u svim nastalim prilikama. Govornik je završio riječima kako će mađarski klub Hrvate u svojoj sredini uvijek dočekati raširenih ruku. Te riječi popraćene su „živahnim pljeskom,” a nakon što je nazočnom predstavniku političke vlasti izrečena zapisnička zahvala, predsjedavajući je zaključio sastanak. Pravila Društva odmah su dostavljena hrvatskoj Zemaljskoj vladi na odobrenje. Mađarske su novine pisale kako većina članova Društva potječe iz redova inteligencije, a kao jedan od istaknutih članova Društva navodio se i osječki Židov Julijus Miskolczy, predsjednik Osječke trgovačke i obrtničke komore. Do 22. kolovoza 1895. godine, Društvu se pridružilo više od 150 članova.⁵⁵

O osnivanju Društva objavljena je informacija i u pečuškom dnevniku 22. kolovoza 1895., gdje je u članku

45 Utóhangok az eszéki botrányokról // Mohács és Vidéke, 33. szám (18. 8. 1895.), str. 3.

46 U različitim novinskim zapisima to je društvo različito oslovljavano, kao npr. Eszéki magyar társaskör, Eszéki magyar olvasókör ili Eszéki magyar kör. Međutim, za službenu inačicu imena uzeta je inačica koja se navodi u arhivskim dokumentima, a najučestalija je i u analiziranim novinskim zapisima. Az eszéki magyarok akciója // Pécsi Figyelő, (14. 8. 1895.), str. 3.

47 Magyarok szervezkedése Horvátországban // Budapesti Hírlap, 213. szám (2. 8. 1895.), 4.; Ein ungarischer Verein in Essek // Die Drau, 95. (11. 8. 1895.), str. 5.

48 Az eszéki magyar-ellenes tüntetések // Nemzet, 4654. (10. 8. 1895.), str. 3.

49 Felelet az eszéki tüntetésekre // Fővárosi lapok, 221. szám (14. 8. 1895.), 2567.; Ungarische Volksschule in Essek // Die Drau, 95. (11. 8. 1895.), str. 5.

50 HR-DAO-10, 2511/1895.; 11587/95.

51 Navedena Pravila nisu sačuvana ni u Državnom arhivu u Osijeku ni u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu.

52 HR-DAO-10, 14622/1895./I.

53 Pojedine budimpeštanske i pečuške novine navode „Dénesa (!) Józana, osječkoga reformiranoga župnika“ kao inicijatora konstituirajuće skupštine. Magyar egyesület Eszéken // Budapesti Hírlap, 233. szám (27. 8. 1895.), str. 6.; Magyarok egyesület Eszéken // Pécsi Figyelő, 195. szám (28. 8. 1895.), str. 2.

54 HR-DAO-10, 11587/1895./IV.

55 Esseker ungarischer Verein // Die Drau, 100. (22. 8. 1895.), str. 3.

naglašeno da je krenulo „zbijanje redova“ Mađara okupljenih oko Osječkoga društva Mađara. Prema dopisniku jedan od ciljeva toga „zbijanja redova“ navedeno je, da će se „okrupnjavanjem Mađara spriječiti da slavonska prijestolnica ubuduće bude poprište vrijeđanja Mađara“. Kao zaslužni za osnivanje Osječkoga društva Mađara navedeni su već spomenuti osječki Mađari plemići Pál Magvassy i Pál Csongrádi,⁵⁶ koji su se aktivno uključili i u prikupljanjima (donacija) za mađarske glumce,⁵⁷ kada je ovima zabranjeno daljnje nastupanje u Osijeku. I zagrebački je *Obzor* potvrdio da je osnutak Osječkoga društva Mađara rezultat kazališne afere, a „zadaca mu je u prvom redu da goji magjarski jezik i magjarsku kulturu.“⁵⁸

U međuvremenu je iz nepoznatoga razloga i pravca došlo do promjena imena iz „Osječkoga društva Mađara“ u „Slavonsko društvo Mađara.“⁵⁹ Tadašnji veliki župan Virovitičke županije, grof Teodor Pejačević dana 19. kolovoza 1895. godine dostavio je osječkom gradonačelniku Antunu Rotteru pravila „Slavonskoga magjarskoga društva“ sa zamolbom da ih uvaži i uz obrazloženo izvješće vrati nazad. Navedeno je popratio riječima da je svrha Društva „oživotvorenje magjarske društvenosti i druženja u gradu Osieku i okolici.“⁶⁰

Prvojavno događanje koje je organiziralo Osječko društvo Mađara bilo je u takozvanoj šumi Kis-Dárda povodom svečanog obilježavanja Dana svetoga Stjepana 20. kolovoza 1895. godine, „na dan patrona zemalja sv. krune ugarske sv. Stjepana, što je izvedeno u najvećoj harmoniji.“⁶¹ Znakovito je da je ta svečanost održana nedaleko od Darde, u županiji Baranja, na tadašnjem „užem mađarskom tlu“, preko Drave, na kojemu se nisu morali bojati nikakvih ekscesa. Rukovodeće osobe društva dr. Magvassy i Dániel Józsa uputili su pozdrave okupljenima u kojima su naveli da je stvarni cilj društva „obnoviti mirne odnose između različitih narodnosti u Osijeku, da se ovdašnje narodnosti bolje upoznaju kroz formiranje novoga društva, kako ubuduće ne bi dolazilo do nesporazuma...“ Potpredsjednik je nadalje izjavio i da će „Magjari vazda Hrvate kao braću susretati.“⁶² Svečanosti je prisustvovao predstavnik mađarskih državnih institucija u Dardi, a među posjetiteljima bilo je „brojnih Osječana nemađara koji su se uvjerali da osnivanje ovoga društva nije bilo u svrhu odmazde, već isključivo radi mirnog prijateljstva između sinova različitih nacionalnosti,

ali jednoga domoljublja.“⁶³ Osječko društvo Mađara ubrzo prebacuje aktivnosti u Osijek, gdje je i 1. rujna 1895. u vrtu osječkoga „Grand Hotela“ organiziralo druženje ili kako je novinama navedeno „ugodnu večer“ koja je protekla u „veličanstvenoj atmosferi“. Pečuške novine navele su da su goste koji nisu govorili mađarski, ali su bili „pozitivnoga stava prema društvu, te osobe koje pripadaju hrvatskom narodu, organizatori dočekali s najvećom ljubaznošću.“⁶⁴

Situacija s odobrenjem pravila Društva, a što je zapravo značilo odobrenje djelovanja Društvu, poprilično se zakomplicirala, vrlo vjerojatno zbog političkih događaja u Hrvatskoj i protumađarskih osjećaja u dijelu hrvatske javnosti, što se ponajviše manifestiralo u događaju koji će uslijediti, a to je spaljivanje mađarske zastave u Zagrebu 16. listopada 1895. godine. Vrlo vjerojatno se zbog tih razloga i predmet Osječkoga (ili – Slavonskoga) mađarskoga društva stavio *ad acta*. To nije obeshrabilo osnivače, te je osječki podbilježnik inače unionist Szállopek 14. listopada 1896. sastavio svojevrsnu požurnicu Predsjedništvu Zemaljske vlade s argumentacijom zašto bi se Društvu ipak trebalo odobriti pravila i dopustiti rad. U dopisu je istaknuo da bi osječki Mađari „u svrhu oživotvorenja magjarske društvenosti i njegovanja magjarske prosvjete“ željeli osnovati društvo „u kojem bi se čitanjem obće i periodične literature i priredjivanjem glazbenih i plesnih zabava te neprestanim međusobnim obćenjem, podržavali kulturnu i narodnu zajednicu sa svojim zavičajem. Na to ih je ponukala okolnost, što u Osieku ne nadjoše u privatnom životu duševne i kulturne hrane svojem narodnom idiomu.“ Nadalje je naveo da „nema bojazni, da bi isti tekovu društvenog života dali povoda kakvim razmiricama za drugim slojevima osječke publike ma u kojem pogledu,“ da je društvo u skladu sa svim zakonskim odredbama, te da nema nikakve zaprjeke da mu se dodijeli dozvola za utemeljenje.“⁶⁵

Iz predsjedništva Zemaljske vlade u Zagrebu 12. prosinca 1896. godine zatražili su od Gradskoga poglavarstva u Osijeku, glede predmeta osnutka „Slavonskog magjarskog društva u Osieku“, da im se na uvid dostave pravila sličnog društva u Beču,⁶⁶ što su oni 24. prosinca 1896. i učinili.⁶⁷ Međutim, Predsjedništvo Zemaljske vlade u povratnom je dopisu od 1. lipnja 1897. godine vratilo osječkom Gradskom poglavarstvu neodobrena pravila uz sljedeće primjedbe: „Prije svega opaža se da naslov društva „Slavonsko magjarsko društvo“ nije opravdan, jer po tom naslovu moglo bi se držati, da se djelovanje društva proteže na cijelu Slavoniju, dočim se u § 1. izrično kaže da je svrha društvu među Magjarima u Osieku i okolici pokrenuti društveni život itd. stoga neka se prema tomu području i naslov društva preinači, naime neka glasi „Osječko-magjarsko društvo“

56 Pál Magvassy i Pál Csongrádi našalost se ne spominju ni u Zapisnicima skupština grada Osijeka od 1867. do 1901. godine kao ni u Zavičajnicima grada Osijeka od 1901. do 1946. godine. Sršan, Stjepan. Zapisnici grada Osijeka 1867.-1875. Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2005.; Sršan, Stjepan. Zapisnici grada Osijeka 1876.-1886. Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2006.; Sršan, Stjepan. Zapisnici grada Osijeka 1887.-1895. Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2007.; Sršan, Stjepan. Zapisnici grada Osijeka 1896.-1901. Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2008.; Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946. osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2003.

57 Az eszéki magyar egyesület // Pécsi Napló, 200. szám (22. 8. 1895.), str. 3.

58 Magjarsko društvo u Osieku // *Obzor* (23. 8. 1895.), str.2.

59 Ipak, ime Slavonsko društvo Mađara nije zaživjelo jer ga nije odobrila hrvatska Zemaljska vlada u Zagrebu jer je smatrala da se time prejudicira kako će Društvo djelovati na području cijele Slavonije, a ne samo na području Osijeka i okolice. Stoga si je Društvo nakon vladine intervencije vratilo ime Osječko društvo Mađara koje se koristi i u cijelom ovom radu za njegovo označavanje.

60 HR-DAO-10, 15968/96., 11587/895., 14522/895.

61 HR-DAO-10, 11587/1895./IV.

62 Isto.

63 Az eszéki magyar-egyület első ünnepsége // Pécsi Napló 201. szám (23. 8. 1895.), str.5.

64 Az eszéki magyar egyesület // Pécsi Napló, 217. szám (2. 9. 1895.), str. 5.

65 HR-DAO-10, 15968/1896./IV.

66 HR-DAO-10, 55748/1896.

67 HR-DAO-10, 23628/96./IV. Niti ta pravila nisu sačuvana ni u Državnom arhivu u Osijeku ni u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu.

poput sličnoga „Bečkoga-madžarskoga društva“ imajućega za Beč i okolicu istu svrhu rada. Nadalje se primjećuje: Iz priležćenih pravila nisu vidljiva sredstva za postignuće svrhe označeno u § 1. istih u obće, kako bi to imalo biti po § 9. ces. zak. od 26. studenog 1852., pa su stoga pravila u tom pogledu nepodpuna. Ustanova § 5. ne stoji u skladu sa § 8., jer dok su po prvoj ustanovi redoviti i podupirajući članovi dužni prinosnu pristojbu za celu godinu uplatiti, određuje se po potonjoj, da član izstupajući iz društva ima samo polugodišnju članarinu podmiriti. § 9. nepodpun je jer nisu iztaknuti obćeniti razlozi, s kojih se može član iz društva izključiti. § 10. imao bi se nadopuniti u toliko, da bude vidljivo po kojemu razmjerju glasova se članovi odbora biraju. Isto tako valjalo bi nadopuniti pravila gledom § 17. utoliko da se ustanovi razmjerje glasova po kojem odbor za izravnjanje razmjerica stvara svoje zaključke. Napokon je odredba § 21. ukoliko bi se zaključak o raspustu društva imao visokoj zemaljskoj vladi na odobrenje podastrieti, neumjestan, jer po postojećim propisima ne podpadaju takovi zaključci ovakovih društva, odobrenju ove zemaljske vlade. Pri tom je isti § nepodpun, jer ne sadržaje nikakove odredbe glede imovine društvene za slučaj, da društvo budi usljed oblastnog raspusta, budi iz kakvog drugog razloga, ne bi došlo u položaj, da odluči o tom, komu ima podpasti društvena imovina.⁶⁸ Predsjedništvo Zemaljske vlade potom je pozvalo osječko Gradsko poglavarstvo da uputi privremeni odbor Društva da nadopuni odnosno ispravi svoja pravila, i ponovno ih dostavi u tri istovjetna priloga uz prilog zapisnika osnivačke skupštine na kojoj te nadopune budu prihvaćene.

Sastanak zbog dopune pravila Društva osječki su Mađari održali 21. srpnja 1897. godine u 18:30 sati u restoranu hotela Central. Sljedeći zapisnik o tome sastanku dostavili su osječkom Gradskom poglavarstvu u mađarskom izvorniku i s hrvatskim prijevodom, a dostavio ga je potpredsjednik društva Dániel Józán.⁶⁹ U dvije godine koliko je trajalo odobravanje pravila, promijenila se i struktura članstva Društva što se vidi iz zapisnika društva upućenog osječkim gradskim vlastima: „Zapisnik koji je dne 26/7 1897. u održavanom dogovaranju u svratištu „Central“ u stvari „Osječkoga mađarskoga društva“ sastavljen. Predstojnik Daniel Józán koji na temelju prije 2 godine primivšeg mandata svrhu projektiranog društva obglasuje izmoljava prisutna 28 zanimajućih da bi očitovali dali osnivanje „Mađarskoga društva“ primaju. Rezultat razpravljanja bio je da se je skupština jednoglasno kao osnovana glavna skupština očitovala, te u koje ruke bivši potpredsjednik Daniel Józán svog mandata kao i ovaj položio. Osnovana glavna skupština izabrala je u odbor sljedeće: József Glad kr. financ. ravnatelj, Ferenc Tárczay, nadzornik kr. ug. drž. želj., Győző Szedressy, sektionski-inžinir, Alajos Szenantka, glavnik postaje kr. ug. drž. želj., Oscar Weismayer, bankar i veleposjednik, Dr. Emil Rechnitz, ovdašnji liječnik, Ede Paunz, bankar, György

68 HR-DAO-10, 11345/96.

69 HR-DAO-10, 14666/1897.IV.

Mindszenti, poslovođa, Antal Leheti, kr. inžinir, Sándor Bolgár, privatni činovnik, Sándor Gillyén, kr. inžinir, István Zsille, privatni činovnik, Miksa Eichner, učitelj, Sámuel Schenk, osiguravajući činovnik, József Mocsáry, činovnik kr. ug. drž. željenice, Géza Lörvenbein, privatni činovnik, Dániel Józán, ev. ref. pastor. Izbor predsjednika buduće glavne skupštine zaključiti, dočim su iz sredine odbora izabrani: potpredsjednik: D. Józán, blagajnik: A. Lehetti, nadbilježnik: S. Bolgár, bilježnik: I. Zsille, knjižničar: G. Lörvenbein. Pošto je s tim dnevni red iscrpljen udostojio se je g. A. Lehetti zasluge gospodina potpredsjednika za osnivanje mađarskoga društva sa oduševljenim riječima i istom je zahvala u zapisnik unešena. Zatim se skupština poslije nekoliko pobudljivih riječi (Józánovih, op. a.) svršila. U Osijeku, dne 26. srpnja 1897.⁷⁰

Kao što je vidljivo iz zapisnika, dvije godine nakon prve konstituirajuće skupštine, broj aktivnih (ili – zainteresiranih) članova Društva koji su sudjelovali na skupštini Društva bio je prepolovljen, a i samoga prvoga predsjednika Društva – Pála Magvassya nije bilo čak ni u odboru Društva. Moguće je da je većina članova bila demotivirana za daljnjom aktivnošću zbog opće situacije i odnosa prema Mađarima, ali i političkoga onemogućavanja djelovanja Društva, a što je pravdano birokratsko-administrativnim razlozima.⁷¹ Zasigurno se radilo o tome da unutarnjem odjelu hrvatske Zemaljske vlade nije trebao još jedan „vruci politički krumpir“ u obliku Osječkoga društva Mađara, koji bi bio dobra meta za napadanje od strane hrvatske političke oporbe. Kako daljnji spisi o problematici osnivanja Društva ili njegovih pravila ne postoje u Državnom arhivu u Osijeku, kao ni u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, čini se da se kao datum formalnoga osnutka Osječkoga društva Mađara može uzeti 21. srpnja 1897. godine.⁷² Po uzoru na to društvo, mađarske su novine tada pisale da se i zemunski Mađari spremaju osnivati slično Društvo. Iako su osječki Mađari ranije težili odabrati neki „simboličniji“ datum, pa su tako u kolovozu 1895. godine za konstituirajuću skupštinu „čekali“ mađarski nacionalni blagdan - dan Svetoga Stjepana (20. kolovoza), a nadali su se osnutku i u 1896. godini (koja je u okviru Mađarske proslavljena izuzetno svečano kao tisućita godišnjica doseljenja Mađara u Panonsku nizinu)⁷³ – na kraju ni datum ni godina osnutka Društva nisu bili ni po čemu simbolični.

70 HR-DAO-10, 14666/1897.IV.

71 Međutim, treba napomenuti i to da su i neka druga društva u Hrvatskoj tada imala problema s potvrđivanjem te da slučaj Osječkoga društva Mađara nije bio usamljen. Jezik nije mogao predstavljati nikakav problem, jer su pravila Društva na odobravanje poslana u dva identična primjerka na mađarskom i na hrvatskom jeziku.

72 Magyarok szervekedése Horvátországban // Budapesti Hírlap, 213. szám (2. 8. 1897.), 4.; Magyarok szervekedése Horvátországban // Pécsi Figyelő, 176. szám (4. 8. 1897.), str. 3.

73 Više o tisućitoj obljetnici na hrvatskom jeziku u: Holjevac, Željko i Rimac, Marko. Zemlje ugarske krune u doba mađarskoga milenija, Historijski zbornik 54(2011), 1 ,str. 47-77.

OSJEČKI MAĐARI NAKON OSNIVANJA DRUŠTVA – OD „BRAĆENJA“ DO BLAĆENJA

Da je vladala sve veća napetost u mađarsko-hrvatskim odnosima u Osijeku potvrđuje nam i narušavanje odnosa sa do tada „bratskim“ Pečuhom,⁷⁴ ali i afeta koja se zbila prigodom osnivanja ogranka Središnje državne štedionice u Osijeku (mađ. Országos Központi Hitelszövetkezet) u kolovozu 1901. godine. Tom je prilikom znatan broj mađarskih i njemačkih industrijalaca iz Osijeka dočekao ministra dr. Jánosa Hegedűsa, koji je kao predstavnik budimpeštanskih vlasti došao upriličiti događaj osnivanja ogranka. Međutim naišao je na vrlo neprijateljski prijem, vrlo vjerojatno stoga što je na otvorenju govorio mađarski jezik (što je za Hrvate značilo kršenje autonomnih poslova), pa je po povratku u Budimpeštu podnio disciplinsku prijavu zbog uvrede časti protiv osječkoga gradonačelnika Konstantina Graffa. Prijava je na kraju bila bez učinka, jer niti gradsko zastupstvo a niti ban nisu naredili istragu, a ni samom gradonačelniku se nije ništa dogodilo.⁷⁵ Na zgradi novo osnovane štedionice postavljena je ploča s natpisima na tri jezika, hrvatskom, njemačkom i mađarskom. Taj čin potaknuo je nepoznate pojedince da ploče s natpisima premažu blatom. I hrvatske i mađarske novine donosile su priloge u kojima se u hrvatskim tjednicima pravdao taj čin, a u mađarskim se taj čin doživljavao uvredom mađarskog naroda. Najoštriji u kritikama bio je izvjestitelj pečušskog oporbenoga lista *Pécsi Figyelő*, koji je u svojem članku oštro napao zagrebačke tjednike *Obzor* i *Agramer Tagblatt* koji su pisali protiv postavljanja natpisa na mađarskom jeziku na zgradu štedionice. Pečuški dopisnik je uništavanje natpisa smatrao uvredom i nepoštivanjem mađarskih vlasti. Po njemu je osnivanje štedionice i postavljeni natpisi „razbjesnili mađarožderački *Obzor* i *Agramer Tagblatt*, osobito kad je nova osječka štedionica počinila nečuvenu drskost postavljajući ploče na kojima je, nakon hrvatskih i njemačkih natpisa, bio također „skroman“ natpis na mađarskom. Ovo su respektabilni „krvožedni novinski glasnici“ označili pravim izopačenim atentatom, a njihove podle kleвете, koje bi u prošlosti kod Osječana izmamile samo jadan osmijeh, sada su naišle na simpatičan odjek u našem dragom pobratimskom gradu.“⁷⁶ Hrvatski su krugovi, naravno, donošenje natpisa na mađarskom jeziku, kao i općenito korištenje mađarskoga jezika u službene svrhe na području Hrvatske smatrali gušenjem hrvatske autonomije i pokušajima mađarizacije. Pitanje korištenja mađarskoga jezika u Hrvatskoj bilo je jedna od ključnih problema u hrvatsko-mađarskim odnosima u tom razdoblju.⁷⁷

⁷⁴ Od mađarskih gradova (izuzev, naravno, Budimpešte), Osijek je najintenzivnije gospodarske, kulturne, društvene, vjerske, pa i političke odnose imao upravo sa zemljopisno relativno bliskim Pečuhom. Kao još jedna od poveznica služila je i relativno brojna hrvatska manjina u Pečuhu i okolici s jedne strane, te mađarska manjina u Osijeku i okolici s druge strane.

⁷⁵ HR-DAO-10, 837/1901.

⁷⁶ Dühöngő szomszédok // Pécsi Figyelő, 182. szám (9. 8. 1901.), str. 1-2.

⁷⁷ U javnosti vrlo istaknuto pitanje bilo je i Željezničarska pragmatika, odnosno potreba znanja mađarskoga jezika za rad na željeznicama na području Hrvatske i Slavonije. Hrvatska je strana smatrala da je to u suprotnosti s Hrvatsko-ugarskom nagodbom, po kojoj je službeni jezik u Hrvatskoj i Slavoniji bio hrvatski. Više u: Mirjana Gross, Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906-1907, Beograd, 1960., 183.

Iz potonjega članka saznajemo da je navedeni mađarski natpis u noći s 4. na 5. kolovoza premazan blatom, a taj je čin dopisnik popratio riječima „sam po sebi ovaj odmetnički tempo je spor i stigmatizirajući samo za njegove počinitelje, ali je namjera s kojom je počinjen krvavo uvredljiva. To ne može ostati bez odmazde, jer blato kojim je namazan mađarski natpis bilo je, takoreći, upućeno mađarskom narodu. Ali također je sigurno da odmazde neće biti i da će umjesto toga nestati mađarski natpis, jer je mađarska vlada toliko usredotočena na reguliranje poretka poslušnog mađarskog stanovništva u matičnoj domovini da od toga neće ostati ništa kada dođe za obranu od uvreda bogohulnih partnerskih zemalja i domaćih narodnosti. Samo uvijek glasajte za vladinu stranku, onda se možete urotiti i drsko vrijeđati; našu vladu nije briga za to.“⁷⁸ Iz potonjega citata možda su najočitiija dijametralno suprotna stajališta mađarskih krugova u odnosu na hrvatske. Naime, dok su Hrvati smatrali da se korištenjem mađarskoga jezika u Hrvatskoj guši hrvatska autonomija i hrvatska prava, Mađari su to doživljavali grubim kršenjem prava Mađara na korištenje vlastitoga jezika u okvirima vlastitoga, Ugarskoga kraljevstva, kojega su i Hrvatska i Slavonija bile dijelom. Hrvate su pritom smatrali izdajnicima partnerskoga odnosa koji su smatrali da dijele, jer su Hrvatska i Slavonija imale daleko najveću autonomiju unutar Ugarskoga Kraljevstva, a i time su bili izrazito nezadovoljni, te su Mađare i dalje doživljavali prvenstveno kao prijetnju i neprijatelje, a ne kao partnere i saveznike. Iako su *Pécsi Figyelő* bile oporbene novine u odnosu na ugarsku vladu, čini se ipak da je u dobrom dijelu mađarske javnosti prevladavao upravo takav stav.

Zanimljivo je ovdje naglasiti da su oštre kritike spram osječkih vlasti dolazile najčešće iz pečuških novinama, koje su zbog blizine s Osijekom, očito vijesti o događajima u Osijeku dobivale puno ranije nego li ostale novine. U istom broju pečušskog dnevnika u kojem je objavljen gore navedeni članak, objavljen je i uvodni/naslovni članak o odnosima između mađarskih i hrvatskih vlasti, ali i pečuško-osječkim odnosima. Očito uredništvo, nezadovoljno ponašanjem osječke javnosti prema mađarskim građanima u uvodniku pod naslovom „Dühöngő szomszédok“ je napisalo: „Žalosno je, kako je kukavička nemoć i popustljivost naše vlade omogućila našoj dragoj braći Hrvatima da nabiju rogove mađarskoj vladi, a sve zbog podrške u mađarskom parlamentu s onih četrdesetak hrvatskih glasova. To se najviše vidi u susjednom gradu Osijeku. Desetljećima prije tamo nije bilo ni traga od pretjeranih težnji Hrvata, a sada je ondje slijepa mržnja, krvave oči i prijeteće šaka koje se okreće protiv nas i protiv naših tamošnjih Mađara. Stanovnici Osijeka bili su u harmoničnim odnosima s nama, jer je grad većinu svog prometa, kao i danas, dobivao iz Baranje. A Pečuh i Osijek predstavljali su sliku pravih bratskih odnosa. Pečušani u Osijeku i Osječani u Pečuhu često su se posjećivali u velikim skupinama, u velikim grupama, kada su u oba grada nailazili na najsrdačniji

⁷⁸ Dühöngő szomszédok // Pécsi Figyelő, 182. szám (9. 8. 1901.), 1-2.

doček i slavlje od vlasti i stanovništva. Posljedica toga dobroga bratskog odnosa bila je da su se u Osijeku masovno naselili mađarski industrijalci i trgovci, koji ne samo da se nisu mogli tužiti na nenaklonost ili progonoštvu, nego su naprotiv, kao mađarska braća, živjeli u najboljem skladu s tamošnjim njemačkim i hrvatskim stanovništvom. Takvo prijateljsko ponašanje osječkih vlasti i Osječana prema Mađarima izazvalo je ljubomoru tadašnjih zagrebačkih ekstremista koji su osumnjičili Osječane da očitovanjem svojih promađarskih raspoloženja žele pridobiti naklonost ugarske vlade kako bi, barem u onim granama vlasti, koje ne spadaju u autonomnu nadležnost hrvatsko-slavonske vlade, umjesto Zagreba odredili za sjedište Osijek, te da bi se Osijek trebao polako dizati na razinu glavnog grada pokrajine nauštrb Zagreba. Možda s te strane nije bilo razloga za ljutnju, ali ugarska je vlada uporno propuštala nagrađivati „osječko promađarsko raspoloženje“ te je u svakom pogledu njegujući Zagreb samo učvršćivala uvjerenje onkraj Drave da nisu prosperirali oni koji su bili promađarski usmjereni, nego oni koji su stalno postavljali pretjerane zahtjeve u smjeru Ugarske, a ne prezali čak ni da poremete državnu vezu, jer je mađarska vlada uvijek nastojala smiriti takvu pretjeranu razuzdanost sa svim vrstama ustupaka, a prijatelje mađarskog naroda, od kojih se nema čega bojati, prepustila samima sebi. Ova izopačena politika, koja u svom kukavičluku ide tako daleko da se ne usuđuje ni nagraditi zasluge učinjene mađarskom narodu i stalno se bavi samo time da velikim zalogajima zatrpna usta onima koji viču protiv nas, nedavno je potpuno preokrenula raspoloženje Osječana protiv nas. Sada se i osječki građani i vlast natječu sa zagrebačkim modelom u što snažnijem izražavanju mržnje prema Mađarima. Doživjeli smo to prije nekoliko godina, kada je jedno mađarsko kazalište skromno pokušalo zadovoljiti umjetničke potrebe značajnog broja tamošnjih Mađara. U Osijeku je izbila formalna pobuna protiv mađarskih kazališnih predstava, a na stranu pobunjenika stala je i vlast, koja nije službenom ovlašću obuzdala izgrednike, već je posramljeno istjerala mađarske glumce izvan gradskih zidina. To se dogodilo na području ugarske svete krune, a da ugarska vlada nije imala nijednu riječ prosvjeda protiv takvog ponižavanja mađarstva, iako bi takvo vrijeđanje vlastitoga naroda od strane samosvjesnog naroda, čak i pred licem potpuno strane zemlje, dovelo do diplomatskog sukoba. No naša se vlada zadovoljila time da je cijelu stvar svrstala u autonomno hrvatsko pitanje unutarnjih poslova, u kojemu ona nema nikakve riječi.⁷⁹

U potpuno drugom tonu u odnosu na navedeni pečuški tekst pisale su peštanske novine nekoliko mjeseci kasnije u travnju 1902. godine prigodom osječke proslave ustoličenja novoga nadbiskupa, a na koju su bili pozvani i predstavnici iz Baranjske županije i grada Pečuha, koji su uz relativno brojno izaslanstvo predvođeno barunom dr. Imreom Fejérváryjem doputovali u Osijek gdje su domaćini „susjede dočekali s iskrenom, toplom ljubavlju, kako je i običaj dočekivati

dobre susjede.“⁸⁰ Osječki tisak tom je prilikom ocijenio da je tim posjetom „učvršćeno upravo obnovljeno prijateljstvo i vjeruje u trajnost ovog dobrosusjedskog odnosa.“ Nadalje, svrha te demonstracije bila je potvrditi da „zdravi i misleći hrvatski elementi ne vide mađarsku granicu, kao što je ne mogu ni vidjeti, kao zid koji dijeli Hrvate od Mađara, nego Mađare doživljavaju kao svoju pravu braću unatoč jezičnoj različitosti.“⁸¹ Ipak, čini se vrijednim spomena da je za pečuški tisak očito takav prijateljski doček bio nešto neočekivano, vjerojatno imajući u vidu tadašnje mađarsko-hrvatske odnose na razini višoj od međugradske. Međutim, iz daljnega je članka jasno da je u pozadini ipak tinjala netrpeljivost. Pečuški je tisak na to odgovarao da „pametna politika želi da njegujemo ovaj dobar bratski odnos, koji je potreban Hrvatima i Slavoncima, koji nisu uvijek dovoljno hvalili dobrotu i požrtvovnost vlada Mađarske, koju su pokazivali prema Hrvatima, a dogodilo se i vrlo često da su bacali kamenje onda kada je Ugarska radi jačanja Hrvatske i promicanja svojih materijalnih dobara podnijela velike žrtve.“ Osim toga, podsjetili su se i „događaja kada su osječki ekstremisti bacali jaja na binu, kada je putujuća mađarska kazališna družina svirala za zabavu brojnih osječkih Mađara. Zbog toga jer su se osječki Hrvati bojali da će ih se pomađariti! Osobito od ovoga incidenta ne vjerujemo Osječanima, a od tada je bilo više slučajeva da su Osječani pokazivali stanovitu antipatiju prema mađarskim vlastima, tako da je vrhovni službeni sudac Darde, koji je najbliži hrvatskoj granici, primijenio bojkot protiv nasilja osječkih vlasti. Zaboravili su da su mali poljoprivrednici branjinvrškog i šikloškog okruga⁸² s jedne strane ovisni o Osijeku kao potrošačkom tržištu zbog velike blizine, ali s druge strane, ljudi iz Osijeka također dobivaju jeftinu hranu preko ovih malih poljoprivrednika, svakako jeftiniju od nas iz Pečuha koji svake godine živimo sve skuplje; ali i inteligencija ovoga kraja gravitira tamo radi kupovine i zabave, što ponovno nanosi veliku štetu pečuškoj trgovini. Međutim, na kraju su se unutarnji životi ovih dviju pravnih vlasti toliko stopili da smo čeznuli za vremenom kada će prestati svi politički i etnički antagonizmi i kada će susjedni gradovi moći pasti jedni drugima u zagrljaj kao braća puna ljubavi. Pri prvom iskazu ljubavi zaboravljaju se sve stare uvrede i neopravdana mržnja, a onaj tko njeguje osjećaj pripadnosti između dva bratska grada ispunjava plemeniti poziv. Daleko smo od namjere i ideje gajenja nepravednih želja prema Hrvatima. Ne želimo im kratiti prava, ne želimo povrijediti njihove nacionalne osjećaje, jer njihova braća i sestre koji govore materinim jezikom žive masovno čak i u Pečuhu, ali još više u Baranjskoj županiji. Ni njihova nacionalnost nije ugrožena, ali kada vidimo da je njemački drugi materinji jezik Hrvata, ipak se moramo zapitati zašto se ne preferira mađarski (...) Mi osjećamo, kao i Osječani, da ovisimo jedni o drugima i, ako je važno, nalazimo se u stvarima od interesa za obje strane, u svakom slučaju

80 Az eszéki barátkozás // Pesti Napló, 79. szám (6. 4. 1902.), str. 1-2.

81 Der empfang der Deputationen // Die Drau, 39. (3. 4. 1902.), str. 6-7.

82 Radi se prvenstveno o prostoru današnje hrvatske Baranje, koje je tada bilo u sastavu uže Ugarske.

79 Dühöngő szomszédok // Pécsi Figyelő, 182. szám (9. 8. 1901.), str. 1-2.

možemo postići više nego ako idemo protiv interesa jedni drugih. I mi se sa svoje strane rado koristimo onim dobrom što su ga naša hrvatska braća i sestre pružili usred radosnih slavlja, a naša slavenska braća mogu biti uvjereni da znamo cijeniti njihovo srdačno prijateljstvo i dobrotu. Pritom budite sigurni da ćemo vam prijateljstvo uzvratiti toplim srcem, a kada dođe vrijeme, moći ćete i vi doživjeti i shvatiti značenje toga, da je voljena osoba onaj koga Mađar voli.“⁸³

Da se osjećala sve veća napetost u gradu i netrpeljivost između osječkih Mađara i ostalih građana ukazuje nam nekoliko izdvojenih primjera koji su uslijedili.

Novi se eksces dogodio u rujnu 1902. godine kada je osječka policija zaplijenila sve mađarske novine zbog izvještavanja o srpskom saboru u Novom Sadu. Osječki su se Mađari pismom obratili budimpeštanskim novinama *Pesti Napló* u kojima su objavili dopis sljedećeg sadržaja „Mi Mađari iz Osijeka smo zbog policijske intervencije prisiljeni ostati bez današnjeg (petak) broja vašeg dragocjenog lista, kao i svih mađarskih novina. Danas smo mi ovdje uz Dravu čak bili uskraćeni za užitak da možemo udahnuti svježiji mađarski zrak koji struji prema nama. A zašto, to je sve što zapravo želimo!... Činjenice su sljedeće: Šef policije zaplijenio je sve mađarske novine na željezničkom kolodvoru danas poslije podne odmah nakon dolaska vlaka. Današnje mađarske novine ne mogu čitati ovdašnji Mađari radi hrvatske samovolje i uplitanja. U incidentu je sudjelovao i hrvatski ministar Ervin Cseh koji je prolazio kroz željeznički kolodvor, kojeg je intervencija također zainteresirala te je na kolodvoru tražio mađarske novine - ali nije ih bilo. Nakon toga se - nažalost - Mađari koji ovdje žive - mogu s pravom pitati: nama je oduzeta vlastita imovina za koju smo dali pošteno zarađeni novac, pa zar tako ostvarujemo pravo na svoje vlasništvo?! S kojim pravom nam šef hrvatske policije uskraćuje čitanje proizvoda slobodnog mađarskog tiska?“⁸⁴ Kako se čini, radilo se ipak samo o izdvojenom ekscesu i o pretjeranoj revnosti šefa osječke policije, te je konfiskacija novina bila izraz isključivo njegove prosudbe, budući da su drugdje u Hrvatskoj mađarske novine bile isporučene bez zapreka. Kasnije su, naime, sve novine zaplijenjene u Osijeku ipak dostavljene svojim pretplatnicima.

U Hrvatskoj je zbog potvrđivanja financijske nagodbe cijela 1903. godina obilježena protumađarskim pokretom,⁸⁵ pa je tako i u Osijeku održano nekoliko skupština na kojima se tražilo da Hrvatska bude financijski samostalna.⁸⁶ Od uhićenih pojedinaca koji se poimence spominju, primjerice, u svibnju 1903. godine, u Osijeku je „zbog besramnog agitiranja protiv Mađara uhićen visoki državni dužnosnik dr. Radoslav Krištof,“⁸⁷ a osim njega i niz drugih Osječana zbog održane skupštine na kojoj su govorili protiv mađarske

vlasti. Ta su uhićenja izazvala veliku pometnju u gradu jer je Krištof, među ostalim bio i tast također uhićenoga Ivana Lorkovića, urednika osječkih novina *Narodne Obrane*. Dok je hrvatski tisak ta uhićenja smatrao protuhrvatskim djelovanjem, osječki su Mađari pak bili „zaprepašteni“ što je jedan visokopozicionirani državni službenik huškao narod protiv slobode osječkih Mađara.⁸⁸ Povod svemu bila je već spomenuta financijska nagodba, a čini se ipak da se nakon tih uhićenja situacija primirila, vjerojatno u kontekstu hrvatske politike novoga smjera.

Unatoč sve većem rastu nezadovoljstva hrvatskih građana prema potezima mađarske vlade, osječki Mađari su sudjelovali u svakidašnjem životu grada Osijeka. Tako su se pridružili svojim sugrađanima u procesiji koja je održana 2. kolovoza 1906. godine u osječkoj kapucinskoj crkvi. Tada je održana jutarnja sveta misa s hrvatskom propovijedi i večernja s njemačkom propovijedi, međutim u procesiji od oko 300 ljudi sudjelovao je i velik broj Čeminčana, Kozarčana i Biljana (Mađara iz Baranje, op.a.) pod svojim crkvenim barjacima. Prema pisanju pečuškoga tiska „vladalo je vrlo poletno ozračje promađarske simpatije, koje su pobudili hrvatski i njemački uglednici. Gvardijan samostana (inače Mađar, op. a.) je na taktičan način i stoga vrlo ljubazno prema Hrvatima pozdravio nazočnog odvjetnika dr. Antuna Bedenića kao vrsnog domoljuba i čovjeka vjernog Crkvi, na što je Bedenić sa zahvalnošću odgovorio. Osim gvardijana, čašu je podigao i dekan Čeminca. U ime novinara, Stjepan Radulović, glavni urednik osječke „Narodne obrane“, odgovorio je na zdravicu župniku iz Bilja kako očekuje da će se ostvariti opravdane nade mlade generacije o mađarsko-hrvatskom prijateljstvu. Nakon njegovih riječi prelat je ponovno pozdravio mađarske goste i zamolio župnike lijepim riječima da učvrste razumijevanje novih vremena u svojim sljedbenika, a zatim kao simbol utjelovljenog bratstva poziva preč. Rausz da bude slavljenički govornik prigodom proštenja svoje crkve 16. kolovoza. U takvoj atmosferi brojna društva provela su zajedno nekoliko sati, oduševljeno slaveći trijumf ideala 1848. godine i najsrdajnije se opraštajući od svojih mađarskih gostiju.“⁸⁹ Nažalost, nije poznato jesu li u procesiji prisustvovala osječke lokalne vlasti ili su one izvršile bojkot, što bi ukazivalo na to da je to bio izdvojeni pozitivan primjer koji ne govori o općem stanju u gradu.

Posjet mađarskog kazališta ponovno je uslijedio nekoliko godina od gostovanja iz 1895. godine. U travnju 1909. gostovalo je u Osijeku Narodno kazalište u Pečuhu sa šest predstava na mađarskom jeziku i, prema pisanju novina, naišli su na oduševljen prijem u Osijeku. Jedine mađarske novine koje spominju ikakav incident bile su *Pécsi Ujlap* koje samo navode da je „bilo i malih kontrademonstracija“ te da je „par nezrelih učenika potrgalo tablu na mađarskom jeziku — ali to je blijedo u usporedbi s oduševljenim prijemom Mađara u Osijeku. Ulaznice za svih šest predstava bile su razgrabljene u pretprodaji, a naši glumci su se zaista

83 Az eszéki barátokozás // Pesti Napló, 79. szám (6. 4. 1902.), str. 1-2.

84 Magyar lapok elkobzása Eszéken // Pesti Napló, 266. szám (28. 9. 1902.), str. 7.

85 Szabo, Agneza. Uzroci i posljedice političkih demonstracija u Hrvatskoj 1903. // Časopis za suvremenu povijest 37(2005), br. 3

86 Patković, Milenko. Skupštinski pokret 1903. u Slavoniji, Osječki zbornik 11(1967)

87 Radoslav Krištof bio je veterinarski inspektor u Osijeku. A horvátországi forrongás // Pesti Napló, 131. szám (14. 5. 1903.), str. 4.

88 A horvátországi forrongás // Pesti Napló, 131. szám (14. 5. 1903.), str. 4.

89 Búcsúünnep Eszéken // Pécsi Közlöny, 177. szám (5. 8. 1906.), str. 5.

proslavili. Naši glumci iza sebe ostavljaju ugodnu uspomenu i nose je sa sobom.⁹⁰ Dvije naslovom navedene predstave bile su "Teta Kata" (mađ. Kata néni) i "Dva muškarca" (mađ. A két férfi). Iz navedenih šturih informacija nije potpuno jasno jesu li protumađarske demonstracije uistinu bile tako minorne kako ih tisak prikazuje ili se pak radilo o potrebi zataškavanja u svrhu političkoga nepodizanja tenzija. Tako je primjerice i osječki list *Die Drau* pisao samo pohvalno o tim predstavama navodeći samo da su dvorane bile potpuno rasprodane, a da su izvedbe izmamile „gromoglasan pljesak brojne publike.“⁹¹ Međutim, nekoliko dana kasnije, na naslovnoj stranici *Die Drau* objavljen je veći tekst u kojemu se opširno opisala i prepričala situacija s gostovanjem mađarskoga kazališta u Osijeku 1895. godine uz donošenje zaključka da je taj eksces bio umjetno prouzrokovan izvana, a da mu posljedice nisu bile trajne. Prema *Die Drau*, osječki organi Hrvatsko-srpske koalicije zauzeli su stav protiv kazalište, ali unatoč tome, „publika je u gomilama hrlila u mađarsko kazalište, dvorana je svaki dan rasprodana, pljesak se na kraju predstava nikako ne stišava, a posjetitelji dolaze iz svih slojeva stanovništva, bez obzira na nacionalnu i političku pripadnost. Vlada osjećaj da je posjet mađarskom kazalištu glasni prosvjed protiv gnjusnoga pritiska koji Hrvatsko-srpska koalicija vrši nad stanovništvom, prosvjed protiv nacionalnoga ludila da se sve tuđe zagradi kineskim zidom. Osječka koalicija nije dopustila Mađarima gostovanje njihovoga kazališta iz ljubavi prema njima, oni su morali udovoljiti zahtjevima javnoga mnijenja i zbog svoje vlastite slabosti nisu mogli riskirati novu borbu sa stanovništvom. (...) Osječani idu u mađarsko kazalište jer im se sviđa, u njemačko će ići jer im se sviđa, kao što vole posjećivati i podržavati i hrvatsko kazalište. Ali nikada ne žele biti pod palcem zaostale političke klike koja misli da svoju domovinu može spasiti prezirnim odnosom prema svemu stranom. S masovnim posjetima mađarskom kazalištu Osječani su se oporavili i potpuno oslobodili vlasti politički nesposobne oligarhije. (...) I zato je dobro da je ovdje bilo mađarsko kazalište. Ono je bilo mjerilo snage publike i slabosti Hrvatsko-srpske koalicije u Osijeku.“⁹² Uspješna gostovanja mađarskoga kazališta iz Pečuha u Osijeku osječki je *Die Drau* dakle smatrao velikim porazom Hrvatsko-srpske koalicije, koja je tada obnašala vlast u gradu Osijeku, a dobru posjećenost tumačila je i određenom političkom porukom Osječana.

U srpnju 1909. godine jedna velika budimpeštanska financijska institucija poslala je vrijednosne papire Ugarskoj kraljevskoj poreznoj upravi u Osijeku putem preporučene pošte, no primili su to preporučeno pismo natrag s obavijesti na hrvatskom jeziku na poleđini pisma da ga adresat nije primio.⁹³ Nakon dosta istrage pokazalo se da je državni ured u Hrvatskoj odbio pismo jer je bilo adresirano na mađarskom

jeziku,⁹⁴ što ipak ukazuje na to da hrvatska javnost u Osijeku nije bila baš toliko promađarski orijentirana kao što je mađarski tisak to možda želio prikazati. Nadalje, nešto više od mjesec dana potom novine su u Hrvatskoj pisale o tome da su na dan proslave kraljeva rođendana učenici Mađarske pučke škole u Osijeku „oskrnavili“ hrvatsku zastavu. Hrvatski tisak zahtijevao je strogu istragu i primjernu odmazdu. Nakon provedene istrage, utvrđeno je da su cijelu aferu sa zastavom zapravo izmislila dva hrvatska novinara i na taj način uzbunili hrvatski oporbeni tisak. Njih su dvojica svjedočila policiji da im je vijest o tom događaju javio jedan srednjoškolac. No, taj srednjoškolac je to demantirao navodeći da u navedeno vrijeme nije ni bio na ulici. „Može samo posvjedočiti da su mađarska djeca, pjevajući pjesmu, marširala ispod prozora. Nije bilo povrede zastave pa i zato što sićušna stvorenja nisu mogla dohvatiti zastavu koja se visoko vijorila.“⁹⁵

Dana 2. veljače 1911. godine „Društvo željezničara“ osječkoga okruga (najvjerojatnije se zapravo radi o Osječkom društvu Mađara koje je u novinama krivo navedeno, op.a.) organiziralo je humanitarnu kabaret-večer s plesom u dvorani osječkoga hotela Royal. Ulaznice su stajale 2 krune po osobi, a mogla se kupiti i obiteljska ulaznica za 5 kruna. Sakupljeni prihod je bio namijenjen opremanju siromašnih mađarskih učenika u Osijeku. Na dobrotvornoj večeri su sudjelovali Margit Székely, Géza Kornjut, Márton Bodor, Dezső Tóth, supruga Jenő Hallera, Irén Szilágyi, József Darvas, Margit i Ilona Mühlhoffer, Gyula Puneck, Imre Csik, a glavni organizator je bio Dezső Arányi,⁹⁶ te se može pretpostaviti da je on tada bio i predsjednik Društva. Jedan od istaknutijih članova mađarske zajednice u Osijeku tada bio je i János Leipziger (1830.-1913.), veletrgovac i zemljoposjednik, te zastupnik u Virovitičkoj županiji.⁹⁷ Moguće potaknuti dobrim uspjehom navedenoga događaja u organizaciji osječkih Mađara, u ožujku 1911. godine, pečuški redatelj Albert Kövessy tražio je dozvolu za nastup u Osijeku, gdje je želio održati 12 operetnih predstava. Mješoviti gradski odbor koji je odlučivao o odobravanju predstava glavnoj je skupštini predao i odobrio samo prijave tri njemačka kazališna redatelja protiv kojih nitko nije imao ništa protiv, dok prijava mađarskog kazališnog redatelja iz Pečuha nije ni stigla do glavne skupštine niti se spominjala.⁹⁸ Pečuški tisak tom je prilikom ironično komentirao kako „Mađari iz Osijeka o tome nisu imali što reći!“⁹⁹

Poprilično neugodna situacija osječkim Mađarima dogodila se u studenom 1912. godine kada su kuće više osječkih Mađara nepoznate osobe iz nepoznatih razloga zamazale blatom i litarskim bocama s tintom, tako da se

90 Szházai hírek // Pécsi Ujlap, 75. szám (3. 4. 1909.), str. 6.

91 Ungarisches Theater // Die Drau, br. 74. (1. 4. 1909.), str. 4.

92 Das Ungarische Theater in Esseg // Die Drau, br. 77. (5. 4. 1909.), str. 1-2.

93 Vissautasított magyar levél // Pesti Napló, 162. szám (10. 7. 1909.), str. 10.

94 Radilo se o već ranije spomenutom pitanju hrvatske autonomije, kojim se rukovođilo i Predsjedništvo Zemaljske vlade i svi njezini odjeli koji su odbijali spise na mađarskom jeziku i tražili prijevode.

95 Az eszéki zászlóaffér // Budapesti Hírlap, 200. szám (25. 8. 1909.), 3.; Horvát kacsá // Pesti Napló, 200. szám, (25. 8. 1909.), str. 6.

96 A „vasutas szövetség“ eszéki kerülete // Pécsi Napló, 21. szám, (26. 1. 1911.), str. 4.

97 Halálózás // Pécsi Ujlap, 118. szám (25. 5. 1913.), 2.; Halálózás // Dunántúl, 118. szám (25. 5. 1913.), str. 6.

98 HR-DAO-10, 771/1911., 779/1911.

99 Az eszéki magyarság // Pécsi Napló, 53. szám, (5. 3. 1911.).

„izdaleka pojedine kuće crne od prljavštine“. Zbog čega je do tih incidenata došlo, nije poznato, u članku u *Pécsi Napló*u kojem se o incidentu piše, navedeno je da je razlog „klevetanje Mađara koje je bilo na dnevnom redu u Osijeku“ podrazumijevajući pod tim vjerojatno stavove i izjave Hrvatsko-srpske koalicije. U pečuškim novinama dopisnik iz Osijeka, izrazio je svoj strah zbog mimikrije mađarskih pripadnika koji su se počeli izjašnjavati Hrvatima. U članku je napisao „Lako je zamisliti kako je to Mađarima neugodna. A vođe opozicije u Mađarskoj drže velike govore u kojima osuđuju neovlaštene težnje i ponašanje Slavena. Naravno, Mađari su dužni tolerirati uvrede bez riječi. Dapače, ima onih koji, videći i doživjevši da su potpuno bespomoćni i prepušteni na milost i nemilost bijesu Hrvata i Srba, nauče hrvatski i postanu Hrvati da bi izbjegli progon. Niječu svoj narodni jezik, svoj nacionalni osjećaj i zajedno s Hrvatima grde Mađare. Nije novost, stara je stvar da su oni Mađari koji završe u Slavoniji, ako žele živjeti u miru, prisiljeni postati Hrvati.“¹⁰⁰ Iz potonjega je članka jasno vidljivo da je i kod Mađara postojao identičan strah od asimilacije kao i kod Hrvata. Dok su se Hrvati istovremeno bojali mađarizacije posredstvom željeznica i osnivanjem mađarskih škola na području Slavonije, istovremeno su se Mađari bojali asimilacije pripadnika svoga naroda koji je živio kao manjina na područjima gdje su Hrvati i Srbi bili većina, a u ponekim ih slučajevima čak i diskriminirali.

Moguće je da se navedene događaje može povezati s događajima u Prvom balkanskom ratom i uspjesima Srbije, koji su čak donekle ugrozili, makar i na teoretskom planu, stabilnost Austro-Ugarske Monarhije i izazvali simpatije dijela hrvatske javnosti za srpske pobjede. Upravo na sve jače zbližavanje Hrvata i Srba, među ostalim i kao posljedica Hrvatsko-srpske koalicije u Hrvatskom saboru, jasno ukazuju i članci kako se bližio početak Prvoga svjetskoga rata pa se tako može izdvojiti članak prilikom skidanja mađarskih natpisa sa željezničkih postaja u Osijeku u lipnju 1914. godine: „Veliko je veselje u hrvatsko-srpskim redovima Osijeka. Poslovodstvo Mađarskih državnih željeznica u Pečuhu naredilo je da se uklone natpisi koji su u suprotnosti sa zakonom o imenovanju hrvatskih mjesta, gdje je čak i na stanicama Mađarskih državnih željeznica nakon hrvatskog nadvožnjaka, dravskog mosta u Osijeku, naziv bio ispisan i na mađarskom jeziku od mjeseca lipnja zamijenjen natpisom s isključivo hrvatskim nazivom. Sada Osijeku doista sviću bolji dani, a za njegovu potpunu sreću nedostajalo je samo to da imena postaja budu isključivo na hrvatskom jeziku.“¹⁰¹

„BLAGDAN SLOBODE“ – OSJEČKE PROSLAVE MAĐARSKOG BLAGDANA 15. OŽUJKA

Prvi poznati zapis o osječkoj proslavi mađarskoga nacionalnoga blagdana 15. ožujka,¹⁰² koju je najvjerojatnije organiziralo Osječko društvo Mađara je iz 1905. godine. To ne znači da proslave u Osijeku ranije nisu obilježavane, međutim, zbog zanimljivih okolnosti 1905. godine, o tome je pisalo više mađarskih novina. Naime, 15. ožujka 1905. godine mađarski dužnosnici Mađarske državne željezničke postaje u Osijeku organizirali su nacionalnu svečanost u mađarskom selu u blizini Osijeka (ne navodi se u kojem točno selu), gdje su nakon ceremonije marširali natrag na stanicu u povorci s mađarskom državnom zastavom, dok su pjevali Kossuthovu notu.¹⁰³ Tek što su stigli na osječki kolodvor, stigao je vlak s nadvojvodom Fridrikom (punog imena Fridrik Maria Albrecht Wilhelm Karl od Austrije) u salon-vagonu. Prvo je nadvojvoda mislio da su note svirane u njegovu čast i da su se zastave vijorile njemu u čast, no kasnije je, čini se, pomislio da su tom pjesmom prosvjedovali protiv njega (smatrajući to vrstom provokacije). Zbog toga je bila provedena i istraga u poslovnoj željezničkoj upravi u Szegedu (mađ. Magyar Államvasutak Szegedi Üzletvezetősége), ali je konačni ishod slučaja bio povoljan za osječke Mađare, jer oni nisu niti prosvjedovali niti podržavali nadvojvodu, već su održali svoju ožujsku proslavu.¹⁰⁴

Čini se da je idućih godina ožujaska proslava obilježavana bez većih poteškoća i bez veće pompe, jedina godina kada ta proslava u Osijeku vjerojatno nije održana bila je 1910. godine, jer su osječki Mađari odustali od te proslave „zbog antimadžarskog pokreta Hrvata.“¹⁰⁵ Godine 1912. planirala se održati nešto svečanija proslava mađarskoga praznika 15. ožujka. Pozivno pismo pečuškom gradskom zastupniku dr. Béli Egryju¹⁰⁶ koje je 9. veljače 1912. godine sastavio i uputio u Pečuh u ime organizacijskoga odbora Géza

102 U spomen na 15. ožujka 1848. godine kada je Lajos Kossuth (1802.-1894.) proglasio „Dvanaest zahtjeva“ mađarskoga naroda – od većih građanskih sloboda, do veće gospodarske i nacionalne samostalnosti. Revolucija je grubo ugušena od strane austrijskih vlasti. Taj blagdan bio je državni blagdan u Ugarskoj, ali ne i u Hrvatskoj.

103 Radi se o mađarskoj budnici koja počinje riječima „Kossuth Lajos azt üzenté...“, a koja je u različitim oblicima kao mađarska budnica korištena još od početka 18. stoljeća.

104 Frigyes főherceg és a Kossuth-nóta // Hazánk, 77. szám (30. 3. 1905.), 7.; Frigyes főherceg és a Kossuth-nóta // Pesti Napló, 89. szám (30. 3. 1905.), str. 10.

105 MA-OSZK-IE (Iskolai értesítő), A Pécsi Püspöki Joglyuceum Évkönyve, Pécs (1911.), 44.

106 Dr. Béla Egry rođen je u Pečuhu 2. studenog 1858. u rimokatoličkoj odvjetničkoj obitelji te je i sam završio studij prava u Budimpešti te od 1886. godine vodio vlastiti odvjetnički ured u Pečuhu. Između 1896. godine i 1921. godine bio je zastupnik u gradu Pečuhu i Baranjskoj županiji, član Stranke neovisnosti i 48-e godine (mađ. Függetlenség és 48-as Part). Organizirao je i bio glavni urednik novina Pécsi Közlöny, koji je slovio kao glasilo opozicije u baranjskoj županiji. Bio je jedan od osnivača pečuškoga atletskog kluba, pečuškog lovačkog društva, član upravna odbora Društva Mecsek, član upravna odbora Odvjetničke komore u Pečuhu, predsjednik Čitateljskoga kruga Magyarpeterd, počasni građanin Pécsvárad te jedan od najaktivnijih članova pečuškoga društvenog života. U Prvom svjetskom ratu dragovoljno služi kao poručnik. Preminuo je 19. kolovza 1921. u Pečuhu. István Gyánti, Úgyvéd, politikus, Pécs társasági életének kiemelkedő alakja, Évforulós megemlékezés, Baranya Megyei Levéltára, Pécs, 2021. Dostupno online: https://mnl.gov.hu/mnl/baml/hirek/100_eve_hunyt_el_egry_bela_ugyved_politikus_pecs_tarsasagi_eletenek_kiemelkedo_alakja_datum_posljednje_posjete_20_datum_posljednje_posjete_20_rujna_2022.

100 A magyarok a szomszéd szlapon vármegyékben // Pécsi Napló, 268. szám, (24. 11. 1912.), str. 8.

101 Eltűnnek az eszéki magyar fölliratu táblák // Pécsi Napló, 133. szám (14. 6. 1914.), str. 9.

Kern donosim u cijelosti:¹⁰⁷ „Poštovani Gospodine! Dana 15. ožujka ove godine organizira se na inicijativu stožera Mađarskih državnih željeznica u Osijeku veća ožujkska proslava koja bi započela koncertom, a nastavila se plesom. Među ovdašnjim Mađarima bila bi zajednička želja da ovom prilikom Vi održite slavljenički govor kao iskusni i ugledni borac za ideju neovisnosti, čija bi rječitost već sama po sebi bila jamstvo uspjeha večeri. Dakle, dolje potpisani, kao predstavnik organizacijskog odbora, ponizno Vas molim da, ako se Vi već niste obećali u drugom smjeru, poslušate našu molbu i obvezete se održati svečani govor. Napominjem da će naš ožujski praznik biti praznik Mađara u Slavoniji u kojem će osim zaposlenika željeznice sudjelovati svi Mađari iz Osijeka i okolice. Poznaajući Vašu dobronaklonost prema željezničarima, čvrsto smo uvjereni da nam Vi nećete odbiti suradnju kada je u pitanju njegovanje domoljublja Mađara koji su odcijepljeni, u Slavoniji, ali imaju osjećaj pripadnosti domovini. Ovo moje pismo ima informativnu narav, u slučaju da Vi uslišite naš zahtjev, u tom će Vam slučaju organizacijski odbor službeno odati počast i službeno Vas pozvati da održite svečani govor na dan koji Vaša Uzvišenost smatra najprikladnijim. Očekujući Vaš povoljan odgovor, molimo Vas da primite izraz našeg velikog poštovanja s domoljubnim pozdravom. U ime organizacijskoga odbora, Vaš ponizni sluga Géza Kern“.¹⁰⁸

Godine 1912. taj je blagdan uistinu proslavljen vrlo svečano, središnja svečanost održana je 14. ožujka s početkom u 20,30 sati u svečanoj dvorani osječkoga hotela Royal s umjetničkim koncertom i plesom pod naslovom *Blagdan slobode*.¹⁰⁹ Objavljeni su i opširni izvještaji o toj proslavi, koji su redom navodili da je svečanost bila dostojanstvena i lijepa. Spomenuti zastupnik dr. Béla Egry, prihvatio je poziv i u svom je govoru posebno istaknuo mađarsko-hrvatsko bratstvo, koje „međutim uvijek smetaju treći čimbenici i ne dopuštaju da se uspostavi pravi bratski dogovor između dvije međuovisne nacije.“ Nakon tog govora, berlinski virtuoz na violini Rudolf Bergmann (Hubayev učenik) odsvirao je različite mađarske pjesme, a potom i čardaš. Nadalje je nastupio Schumann, pa Thuróczyjeva recitacija, te „veličanstvena izvedba pjevačice iz Kolozvára Boriske Pálffy, koja je ocharavajuće pjevala operu Aidu. Prekrasan koncert pratio je živahni ples.“¹¹⁰ Izvještaj iz osječkih novina na njemačkom jeziku *Die Drau* bio je još rječitiji i blago naklonjeniji: „Kao i svake godine brojna publika proslavila je veliki rođendan mađarske slobode u hotelu Royal. U svečano ukrašenoj dvorani Tollov romski sastav odsvirao je Državnu himnu koju su svi slušali stojeći. Zatim je Konrád Jung recitirao „Talpra Magyar“ iz Petőfija, a uslijedio je svečani govor dr. Béle Egryja iz Pečuha. Zastupnik, koji se pojavio u mađarskoj nošnji, govorio je o važnosti 15. ožujka. Okarakterizirao je razliku između nekada i sada, velike

borbe za oslobođenje od tuđinske vlasti i poručio nazočnima da njeguju slogu s bratskim hrvatskim narodom, jer samo međusobno poštivanje političkih prava može osigurati spas i napredak. Nakon dobro prihvaćenog povijesnog predavanja, uslijedili su nešto snažniji ispadi na račun premijera grofa Khuen-Héderváryja i hvalospjevi za dosadašnje rezultate parlamentarne borbe, no ta su objašnjenja više proizlazila iz stranačke pozicije govornika nego iz mišljenja publike na svečanosti. Govornik je nagrađen burnim pljeskom, a za uspomenu mu je uručen srebrni lovorov vijenac. Potom se na podij popeo berlinski virtuoz na violini Rudolph Bergmann i odsvirao „mađarske verzije“ Hubaya i djela od Farkasa do čardaša s veličanstvenom vatrenošću i cjelovitošću. Sjajna tehnika i duhovna dubina njegova sviranja cijelo vrijeme plijenili su pozornost publike, neprestanim odobravanjem nagrađivana je izvrsna izvedba simpatičnog mladog umjetnika. Supruga Vilmosa Holza ga je vrlo diskretno pratila na klaviru. Sljedeća glazbena djela Tárogató u izvedbi Jánosa Schumanna bila su zanimljiva i ugodna. G. Gyula Thuróczy recitirao je neke Petőfijeve pjesme o Pečuhu, zatim je pjevačica iz Kolozvára Boriska Pálffy otpjevala nekoliko ulomaka iz „Aide“. Školovani glas, prekrasna izvedba i atmosferska izvedba veličanstvenog djela talentirane pjevačice izazvali su veliko divljenje te je doista bila prisiljena presjeći nastup. Ceremonija je završila početnim udarcem Rákócziya, a potom je započeo ples koji je trajao do jutra.“¹¹¹

Osječki su Mađari mađarski nacionalni blagdan 15. ožujka obilježili i sljedeće, 1913. godine vrlo svečano u velikoj dvorani hotela Royal, koja je bila ispunjena do posljednjega mjesta. Glavnu je ulogu u organizaciji imalo osoblje Mađarskih državnih željeznica u Osijeku, uz angažman osječkih Mađara, ali i slavonskih Mađara iz osječke okolice. Program je započeo pjevanjem himne koju je izveo Osječanina Lajos Szekeres. U programu svečanosti sudjelovala su i tri sudionika iz Pečuha: Dr. Ottó Hoffmann, kojeg su osječki Mađari okitili lovorovim vijencem za njegov „živahni, vatreni svečani govor“ koji su nekoliko puta prekidal salva pljeska, a na kraju je oduševljena publika nekoliko puta klicala. Vrpca vijenca u mađarskim nacionalnim bojama nosila je ovaj natpis: *Dr. Hoffmannu Ottu — Mađari iz Eszéka. 14. III. 1913.*¹¹² Zatim je nastupio János Wilfert Schumann koji je svoj „Mađarski kapric“ odsvirao tehnikom violončela, uz finu klavirsku pratnju Kálmána Hoffmanna, koji je „vrlo umješno“ izveo Lisztovu 15. Mađarsku rapsodiju, što je izazvalo „frenetični pljesak publike.“ Od Osječana su u tom programu sudjelovali romski orkestar, pjevačica Boriska Pálffy (inače članica Mađarske kraljevske operne kuće) koju je na klaviru pratio Roth Herman (koji je osim navedenoga odsvirao i nekoliko kuruckih pjesama), Ferenc Róth i Sándor Tóth.¹¹³

Može se zaključiti kako je osječkim Mađarima bilo dopušteno obilježavati svoj nacionalni blagdan, te da im

¹⁰⁷ Géza Kern bio je tada službenik Mađarskih državnih željeznica u Osijeku.

¹⁰⁸ Képviselelőnk megtiszteltetésé // Pécsi Közlöny (11. 2. 1912.), str. 3.

¹⁰⁹ Eszéki meghívó hazafias ünneplésre // Pécsi Közlöny (12. 3. 1912.), 2.; Érdeklődőnek // Pécsi Közlöny (14. 3. 1912.), str. 6.

¹¹⁰ Pécsi Közlöny, br. 64. Az eszéki magyar ünnepekről // Pécsi Közlöny, 64. szám (19. 3. 1912.), str. 2.

¹¹¹ Die Drau, br. 64. (18. 3. 1912.), str. 2.

¹¹² Március 15 // Dunántúl, 63. szám (16. 3. 1913.), str. 2.

¹¹³ Márciusi ünnepek // Pécsi Napló 63. szám (16. 3. 1913.), str. 4.

osječke gradske vlasti u tome nisu činile veće ili nikakve poteškoće. Ipak, u obilježavanju nije sudjelovala osječka gradska i lokalna vlast, kao ni njezini političari, nego je obilježavanje svedeno na mađarsku zajednicu koja je vlastitim prihodima organizirala svečanost.

ORGANIZACIJA GOSTUJUĆIH PREDAVANJA NA MAĐARSKOM JEZIKU

Budući da se Mađari u Osijeku nisu iskazali u samoorganiziranju i promoviranju mađarskih ideja, poticaji za njegovanje mađarske kulture, povijesti i jezika dolazili su izvana, prvenstveno preko zaposlenika i činovnika Mađarske državne željeznice i zajedničkih institucija kao i Mađarske željezničarske škole. U pomoć su im često priskakali Mađari iz Pečuha koji su dolazili iz Pečuha i držali predavanja na mađarskom jeziku u Osijeku za osječke Mađare. Predavanja su se organizirala u zgradi Mađarskih državnih željeznica koja je bila zajednička institucija i gdje je mađarski jezik bio obavezan. Prvi poznati početak organizacije stručnih gostujućih predavanja na mađarskom jeziku bio je u veljači 1911. godine. Tada su u Osijek krenuli dolaziti uglavnom gostujući predavači iz Pečuha. Prvu takvu prigodu relativno opširnim izvještajem popratio je i pečuški tisak: „Mađarski kulturni blagdan u Osijeku. U glavnom gradu Slavonije, u lijepo razvijajućem Osijeku, živi gotovo pet tisuća Mađara, trgovaca, željezničara i prilično značajan element intelektualaca, koji se, međutim, zbog nedostatka kohezije gotovo ne obaziru jedni na druge. Pečuški Slobodni licej je prošle zime ovdje pokušao duže djelovati, ali se zbog različitih prepreka taj plan mogao provesti tek sada. Oduševljeno učiteljsko vijeće Mađarske željezničarske škole u Osijeku osnovalo je mjesni odbor, besplatno ustupilo prostoriju za predavanja u željezničkoj školi i dalo sve od sebe da pobudi zanimanje Mađara. Njihov trud okrunjen je potpunim uspjehom. Uvodno predavanje u nedjelju bilo je vrlo svečano i dalo nadu da će se kulturna veza uspostavljena između osječkih Mađara i Pečuha ojačati i pripomoći oko kohezije i ujedinjavanja osječkih Mađara. Na svečano otvorenje iz Pečuha u Osijek otputovalo je mnogo ljudi, uključujući i žene. Na kolodvoru, na čelu s odborom domaćina, s nekoliko oduševljenih riječi goste je pozdravio ravnatelj Mađarske željezničarske škole Gyula Vrabetz, a potom su se uputili u grad. U pet sati u prekrasnoj školi Mađarskih državnih željeznica koja je poput palače, predavaonicu je do posljednjeg mjesta ispunila publika, u čijim smo redovima vidjeli sve čelne ljude osječkih Mađara. Uvodni govor održao je dr. Arthur Benisch,¹¹⁴ od kojeg je krenuo plan predavanja u Osijeku. Nakon toga dr. István Késmárky,¹¹⁵ održao je iznimno zanimljivo izlaganje o „Prošlosti odnosa Hrvatske i Slavonije i Mađarske”

114 Dr. Arthur Benisch bio je član suradnik novina Pécsi Közlöny, profesor u pečuškoj realnoj gimnaziji, bavio se pitanjima narodnosti u književnosti, a nakon pokretanja gostujućih mađarskih predavanja u Osijeku, namješten je za ravnatelja novoosnovane Mađarske niže gimnazije pod pokroviteljstvom Saveza bosanskih Mađara. Az Országos Középiskolai Tanáregyesület közlönye, br. 3., Magyar gimnázium Boszniaiban, 9. 10. 1913., str. 131.

115 Dr. István Késmárky bio je ravnatelj Pravne akademije u Pečuhu i glavni urednik novina *Dunántúl*.

koje je publika s pozornošću slušala. Posebno su im se svjdjela objašnjenja u predavanju u kojima je dokazao da su dva bratska naroda u prošlosti bila jaka samo kada su se rame uz rame borili protiv neprijatelja.“¹¹⁶ Késmárky je u svom izlaganju govorio i o povijesnom razvoju hrvatsko-mađarskih odnosa, pojasnio je u svom jednosatnom izlaganju kakvu su državnu zajednicu stoljećima činile Hrvatska i Slavonija, koji su povijesni događaji povezivali dvije države, čiji je povijesni razvoj zemalja krune Svetog Stjepana, koja su već stoljećima usko vezane mirnim i prijateljskim razumijevanjima sa svojim zemljama, a osvrnuo se i na zasluge Hrvata koje su oni postigli kao državnici, pjesnici i savjetnici oko Ugarske. Osvrnuo se na primjere Frankopana, Šubića, Zrinskih, Utješinovića i drugih. Predavanja su se nastavila nedjeljom do Uskrsa 1911. godine, a osim prvoga tjedna održavala su se u prostranoj sportskoj dvorani škole, jer se učionica pokazala premalom da primi širu publiku. Gosti su se u Pečuh vratili večernjim vlakom.¹¹⁷

O navedenom je događaju izvještaj objavljen i tjedan dana poslije toga: „Ideja o proširenju djelovanja Slobodnog liceja iz Pečuha u glavnom gradu Slavonije je savršeno uspjela. Publika prve izvedbe proširila je vijest o novom pothvatu, školsko učiteljsko osoblje Mađarskih državnih željeznica, predvođeno ravnateljem Gyulom Krábetzom, neumornim je žarom agitiralo u gradu, a entuzijastični članci *Slavóniai Magyar Újsága* doveli su Mađare iz osječke regije na izvedbu. Drugo predavanje, koje je održao dr. Artur Benisch uz projicirane slike koje je držao nastavnik Fakulteta za fizičku kulturu, odvijao se u prostranoj dvorani škole, koja je bila ispunjena publikom od oko tri stotine ljudi iz svih sfera života u Osijeku, tako da se uspjeh ciklusa planiranih sedam predavanja može smatrati potpuno zajamčenim, što će, nadamo se, imati blagotvoran učinak na dosad neorganizirane osječke Mađare. Sljedeće će nedjelje Jenő Róna, srednjoškolski profesor, čitati o starim izumrlim biljkama i životinjama.“¹¹⁸ Indikativan je podatak koji se u potonjem članku navodi, da su osječki Mađari dotad bili „neorganizirani,” što očigledno nije bio slučaj jer postoje podatci o njihovom samoorganiziranju već petnaestak godina ranije. Radi se o tome da je Narodna stranka (unionistička) u Osijeku 1906. godine izgubila vlast i utjecaj, te se zatim pokušalo uz pomoć Mađarskih državnih željeznica i Slobodnoga liceja iz Pečuha utjecati na to da se Mađari u Osijeku bolje organiziraju.

Sljedeće godine prvo predavanje održao je dr. Pál Angyal, profesor prava u Osijeku koji je održao predavanje o slučaju mađarskih zatvora i maloljetnim prijestupnicima u školi Mađarskih državnih željeznica u Osijeku, čiju je predavaonicu u potpunosti ispunila publika koju je činila osječka mađarska inteligencija. Nakon nastupa, nedavno osnovana domaća skupina Slobodnoga liceja u Pečuhu, dr.

116 Magyar kulturünnep Eszéken // Pécsi Napló, 36. szám (14. 2. 1911.), str. 1-2.

117 Horvátok és magyarok // Budapesti Hirlap, 38. szám (14. 2. 1911.), str. 11.

118 A Szabad Liceum második előadása Eszéken // Pécsi Napló, 43. szám (22. 2. 1911.), str. 2-3.

Pál Angel, dr. Dániel Hang i dr. Arthur Benisch održali su sastanak kao delegati Slobodnog liceja u Pečuhu i bili su zadovoljni dotadašnjim rezultatima gostujućih predavanja, smatrajući da su dobro odabrane izvedbe u kratkom vremenu stvorile postojanu i redovitu publiku u Osijeku, koja okuplja velik broj prijavljenih članova. Stoga je dogovoreno da se umjesto prvotno planiranih pet-šest predavanja te zime održi deset predavanja, a planovi su bili i da se nastoji nabaviti projektor i proširi predavanja i u slavonskim mađarskim selima u blizini Osijeka, čime bi se značajno proširio doseg tih predavanja, „obuhvaćajući do sada zapostavljene slavonske Mađare, povezujući mađarske stanovnike ovog kraja novom, snažnom kulturnom poveznicom s Pečuhom, metropolom prekodravnih Mađara.“¹¹⁹

Usljed protumađarskih prosvjeda u Zagrebu u veljači 1912. godine,¹²⁰ i u Osijeku je situacija bila napeta te su se očekivali prosvjedi, još više stoga što je tada najavljeno da će u mađarskoj školi profesor iz Pečuha održavati predavanja o književnosti mađarskoj publici. Kako ne bi došlo do protumađarskih demonstracija, za vrijeme predavanja, ispred škole dežuralo je osam policajaca, jer su se gradske vlasti, ali i djelatnici mađarske škole s razlogom bojali da se tim povodom sprema demonstracija protiv Mađara. *Pécsi Napló* tu je situaciju komentirao sljedećim riječima: „Osam policajaca mora stražariti u Osijeku, na dometu pucnjave iz Baranje, kako bi Mađari mogli nesmetano razgovarati s Mađarima na mađarskom jeziku i ozbiljno se pozabaviti idejom da se u Osijeku uspostavi dio odsjeka uprave mađarskih državnih željeznica! To doista predstavlja pokušaj atentata na mađarski državni ideal i mađarsku misao!“¹²¹ U Osijeku su se 24. veljače 1912. godine uistinu i dogodile demonstracije, u kojima je, prema pisanju osječke *Narodne obrane*, sudjelovalo oko 300 učenika koji su prolazili centrom grada, pjevali hrvatske pjesme, te uzvikivali „Abzug Cuvaj“, „Abzug Khuen“, „Abzug mađaroni“ i „Živjela Hrvatska.“¹²² Prema osječkoj *Narodnoj obrani*, demonstracije su se ponovile i četiri dana kasnije, u još većim razmjerima, kada je oko petsto srednjoškolaca, ponovno demonstriralo gradom, ali su se tom prilikom i sukobili s redarstvom, koje im je pokušalo zapriječiti ulazak u osječki Gornji grad, u koji su se oni ipak probili. *Narodna obrana* navodi da „dok je povorka prolazila ulicama, skupilo se s njima neizmjereno mnoštvo građanstva i srdačno ih pozdravljalo.“¹²³ Ipak, i sama je *Narodna obrana* članak završila riječima s pozivom da se prestane s demonstracijama jer za njih zapravo „nema razloga“. ¹²⁴ Očigledno je da je protumađarska atmosfera u Hrvatskoj, pa tako i u Osijeku, s približavanjem Prvoga

svjetskog rata, bila sve više izražena. Ipak, predavanja pečuških gostujućih predavača su se nadalje nastavila održavati bez većih poteškoća (održano ih je svih deset planiranih), a u prosjeku je na predavanjima sudjelovalo po 60-70 slušatelja.¹²⁵ Najmanje jedno predavanje odrađeno je i u reciprocitetu, odnosno, Jenő Haller, kao tadašnji novinar osječkih novina *Szlavóniai magyar újsága*, održao je u Pečuhu predavanje o stanju Mađara u Slavoniji.¹²⁶ Slično je predavanje ponovio i sljedeće godine, kada je ono najavljeno riječima „Predavač je izvrstan poznavatelj slavonskih Mađara, dok su njegovi profesori svoje godišnje odmore posvetili zasluženom odmoru, Jenő Haller je mjesecima obilazio sela s mađarskim stanovništvom, promatrao ljude i prikupljao zanimljive narodne običaje. Bilo bi poželjno da se, s obzirom na pristigle goste, na ovoj zanimljivoj predstavi pojavi i gospodska publika našeg grada u što većem broju.“¹²⁷ Tom je prilikom Osijek naveden kao „najnaprednije kulturno središte Mađara u Slavoniji.“¹²⁸

Godine 1912. u Osijeku je, u dvorani Mađarske pučke željezničke škole, održan ciklus predavanja „u nazočnosti velikog broja zainteresirane i umne publike.“ Prije predavanja, financijski direktor (mađ. *Eszéki pénzügyigazgató*) dr. Nándor Szakács istaknuo je dvojaku svrhu tih predavanja: promicanje obrazovanja te ujedinjenje raspršenih društvenih čimbenika, osječkih Mađara, a s druge strane, zamolio je publiku grada Osijeka da to svojim interesom što učinkovitije podupre.¹²⁹ Neki od govornika i tema te godine bili su, kao predavač, pečuški gimnazijski profesor Ede Chinozányi, koji je održao predavanje o polarnom istraživaču Fridtjofu Nansenu, zatim, već spomenuti, dr. Artur Benisch, koji je održao je predavanje o demografskim i nacionalnim prilikama u Mađarskoj. Prema napisima u mađarskim novinama, „predavanje je iznimno oduševilo publiku, bez obzira na temu pretrpanu statističkim podacima, a što se može zahvaliti prvoklasnim prezentacijskim vještinama dr. Benischa. Publika je s velikom pozornošću poslušala predavanje i bučno pozdravilo agilnoga izvođača.“¹³⁰

Predavanja Pečušana nastavljena su i 1913., u četvrtom ciklusu, a započela su 9. studenoga kada je dr. István Késmárky održao predavanje pod nazivom „Mađarski zakonik o pravima žena“. Govornik je bio u pratnji dr. Ferenc Vasváryja (profesora prava i direktora Besplatne srednje škole u Pečuhu). Na željezničkom kolodvoru u Osijeku, pod vodstvom Szakácsa, „entuzijastičnog voditelja osječkog pokreta, veliko je izaslanstvo primilo Pečušane u čijem su društvu proveli ugodno vrijeme do pola šest, kada je počela je izvedba. Najprije je toplim riječima delegate iz Pečuha pozdravio financijski direktor Szakács, zatim je

119 A pécsi Szabad Lyceum Eszéken // Pécsi Napló 11. szám (16. 1. 1912.), str. 2.

120 Kako je hrvatski ban Slavko Cuvaj očekivao da financijska nagoda između Hrvatske i Ugarske neće biti prihvaćena u Saboru, on ga je raspustio, te pojačao cenzuru nad novinama, što je izazvalo prosvjednu reakciju prvenstveno zagrebačkih studenata. Šidak, Jaroslav. Povijest hrvatskog naroda 1860 – 1914. Zagreb: Školska knjiga, 1968., Str. 276.

121 Véres tüntetések Záhgrábban // Pécsi Napló, 48. szám (28. 2. 1912.), str. 1.

122 Demonstracije u Osijeku // Narodna Obrana (26. 2. 1912.), str. 2-3.

123 Štrajk na osječkim srednjoškolskim zavodima // Narodna Obrana (28. 2. 1912.), str. 3.

124 Isto.

125 A pécsi nemzeti szabadtanítás egy évi működése // Dunántúl, 215. szám (22. 9. 1912.), str. 6.

126 A pécsi Nemzeti Szabadtanítás Egyesületének szakosztályai // Pécsi Napló, 232. szám (12. 10. 1912.), str. 2.

127 Dunántúl, br. 25., Vendég előadó a pécsi Szabad Lyceumban // Dunántúl (31. 11. 1913.), str. 3.

128 Isto.

129 A pécsi szabadliceum eszéki csoportja // Dunántúl, 264. szám (19. 11. 1912.), str. 3.

130 Pécsi tanár előadása Eszéken // Pécsi Napló, 41. szám (19. 2. 1913.), str. 5.

dr. Ferenc Vasváry uzvratilo pozdrav i, istaknuvši važnost intelektualnog kontakta dvaju gradova, otvorio tečaj u Osijeku. U to je vrijeme za predavačku katedru zasjeo je dr. Késmárky, kojeg je ugledno društvo okupljeno u velikom broju već pozdravilo kao poznanika, jer je do sada svake godine sudjelovao na predavanjima. On je ocrtao pravni položaj Mađarice od vremena drevnih Mađara do najnovijih vremena, te je analizirao svaku moguću ulogu žene. Naveo je osobna i imovinska prava djevojke, supružnice, suputnice, udovice, razvedene žene, oživio ih zanimljivim primjerima, a materiju je usporedio sa stranim pravom; na kraju je opisao politička i socijalna prava Mađarice, kako u prošlosti tako i u sadašnjosti. Zanimljiva izvedba oduševila je cjelokupnu publiku koja je na kraju izvođača nagradila velikim pljeskom. Nakon nastupa dobar dio društva čak je ispratio goste iz Pečuha do željeznice, koji su vlakom u 7 sati i 20 minuta otputovali natrag u Pečuh.¹³¹ Posljednji poznati zapis o održanim gostujućim stručnim predavanjima na mađarskom jeziku u Osijeku je onaj iz studenoga 1913. godine, kada je Felicián Gondán, učitelj cistercitskog reda, održao predavanje „O razdoblju mađarskoga književnog preporoda“. Osim toga, održano je predavanje o Rembrandtovom slikarstvu, popraćeno projiciranim slikama, koje je održao Károly Börözy.¹³²

MAĐARSKI KASINO U OSIJEKU

Uz postojeće Osječko mađarsko društvo, koje nije bilo pretjerano aktivno 1909. godine, osnovano je u Osijeku još jedno mađarsko društvo - Mađarski kasino, koji je trebao služiti za čitanje mađarskih novina i časopisa, igranje dopuštenih igara, poticanje društvenoga života, ali i organizacija plesnih zabava, kao što je to već bilo u skladu s duhom toga vremena. Mađarski je tisak pisao o tome da je taj događaj značajan s mađarskog nacionalnog stajališta, „jer u Osijeku i okolici već desetljećima živi oko deset tisuća Mađara koji tek sada počinju osjećati potrebu za okrupnjavanjem. Pokret je već dosegao takve razmjere da se nadaju osnivanju velikog mađarskog društva i kasina čiji će cilj biti konsolidacija Mađara, podizanje prestiža Mađara, njegovanje nacionalnog osjećaja i promicanje mađarsko-hrvatskog prijateljstva.“¹³³ Mađarski kasino (mađ. Magyar kaszinó) u Osijeku održao je svoju osnivačku skupštinu u sportskoj dvorani osječke Mađarske škole 21. listopada 1909. godine. Nakon čitanja statuta, za predsjednika je izabran grof Ivan Jankovich, a za potpredsjednike financijski direktor dr. Szakáts i nadzornik Štedne zadruge (mađ. hitelszövetkezeti főügyelő) Sibalszky. Kasino je u trenutku osnutka imao 33 osnivača, 112 redovitih i 20 podupirućih članova,¹³⁴ No, tada nije došlo do njegovog osnivanja.

131 A pécsi szabadlyceum előadása Eszéken // Dunántúl, 260. szám (11. 11. 1913.), str. 7.

132 Szabadliceumi előadások // Dunántúl, 290. szám (17. 12. 1913.), str. 5.

133 Az eszéki magyarok egyesülete // Pesti Hírlap, 24. szám (29. 1. 1909.), 16.; Magyar egyesület Horvátországban // Budapesti Hírlap, 24. szám (29. 1. 1909.), 12.; Magyar egyesület Horvátországban // Pécsi Napló, 23. szám (29. 1. 1909.), 4.; Magyar egyesület Horvátországban // Az Ujság, 24. szám (29. 1. 1909.), str. 11.

134 Az eszéki magyar kaszinó // Budapesti Hírlap 250. szám (22. 10. 1913.), 18.; Az eszéki magyar kaszinó // Dunántúl, 245. szám (23. 10. 1913.) str. , 4.

Službeno je Mađarski kasino u Osijeku osnovan tek nešto kasnije, u studenom, nakon incidenta tijekom kojega je izbačen iz kasina Aladár Klein. Tekst o tome donijele su budimpeštanske novine koje su pisale: „Mađarska zajednica u Osijeku, koja već broji oko četiri tisuće duša, već dugo osjeća potrebu za mađarskim društvenim krugom, koji su entuzijastični ljudi sada konačno odlučili ostvariti. Ugledna mađarska gospoda u Osijeku objavila su 15. studenoga poziv za osnivanje Mađarskog kasina, među potpisnicima je bio i dr. Aladár Klein, mađarski odvjetnik iz Osijeka. Sutradan, 16. studenoga, digla se protiv njega prava hajka od strane Hrvata. Odvjetnik dr. Vilmos Kappel najgrublje je vrijeđan u Hrvatskom kasinu na Gornjem gradu, a gradski vijećnik dr. Czepelits ga je izbacio iz Gradske vijećnice. Osim toga, u Hrvatskom kasinu u Gornjem Gradu, čiji je dr. Klein bio član, podnesen je protiv mađarskog odvjetnika zahtjev za njegovo isključenje, i to na temelju članka 33. točke 5. pravila kasina, koja navodi da svatko tko pokazuje ponašanje koje izaziva javni skandal ne može biti član kasina.“¹³⁵ Zahtjev za isključenje iznijet je pred povjerenstvo, čiji su mađarski članovi pitali koje je točno ponašanje izazvalo javni skandal zbog kojeg Klein više ne može biti član kasina. Većina je smatrala da je dr. Klein, potpisujući izjavu o osnivanju Mađarskog kasina, doista pokazao ponašanje koje je izazvalo javni skandal, jer je to bilo u suprotnosti s pravilima Hrvatskog kasina. Većina u Mađarskom kasinu isključila je Kleina koji se na skandaloznu odluku žalio Poglavarstvu u Zagrebu. Novine su zaključile tekst ironičnim riječima da je „vrlo tipično za prekodravske prilike da je Károly Sas, predstojnik Ugarskog kraljevskog državnog graditeljskog ureda u Osijeku, najoštrije zahtijevao isključenje dr. Kleina.“

¹³⁶ Na Okružnom sudu u Osijeku održano je i suđenje za klevetu i novčano je kažnjen odvjetnik Kappel koji je „teško izvrijeđao čast svoga kolege dr. Aladára Kleina, odvjetnika mađarskog podrijetla. Pozadina ove kratke vijesti i više je zanimljiva i znakovita nego li se na prvi pogled može činiti. Dr. Klein je bio žrtvom uvreda zbog činjenice da, ne samo da nije zaniijekao prisutnost Mađara u Osijeku, nego je čak bio dovoljno nepromišljen da zajedno s glavnim financijskim direktorom i direktorom štedionice u Osijeku osnuje Društvo osječkih Mađara (mađ. Eszéki magyar társaskör), čiju održivost rječitije dokazuje podatak da već ima više od dvjesto članova. Od osnutka ovoga Društva, plamen mržnje prema Mađarima Osijekom ponovno slobodno leti, a, prema ovom izvješću, krenula je prava hajka na članove i voditelje mađarskog kasina. A oštrica protumađarskog pokreta usmjerena je uglavnom protiv dr. Kleina koji je, kako se može pročitati u *Die Drau*, nedavno uvrijeđen na gradskoj skupštini gdje ga je Cepelić napao na najbrutalniji način. A kruna ovoga neljudskoga progona je okupljanje uprave Gornjogradskog osječkog kasina, toga društva s članovima različitih nacionalnosti, i donošenje odluke o izbacivanju mađarskog odvjetnika iz kasina, uz obrazloženje da izaziva skandal osnivanjem Mađarskog kasina. Odvjetnik se

135 Horvátok hajszája egy magyar ügyvéd ellen // Pesti Hírlap, 273. szám (19. 11. 1913.), str. 5.

136 Isto.

žalio na odluku banskoj vladi, tvrdeći da se kasino ne bi trebao baviti politikom i da se nada da će vlada poništiti odluku. Okruženi svim sredstvima terora, osječki Mađari računaju na zaštitu svojih prava od hrvatske vlade i od mađarske vlade, smatrajući da nisu dali nikakvoga razloga za rasplamsavanje mržnje prema Mađarima. Osnivanjem svoga kasina samo su iskoristili svoje pravo, a time nisu imali nikakvu drugu namjeru osim stvoriti zajedničku točku za svoje sastajanje.¹³⁷

Promjena hrvatskih političkih odnosa pozitivno se odrazila i na položaj Mađara u Hrvatskoj i Slavoniji početkom 1914. godine, kada je Mađarski kasino odobren, pa je tako i društveni život u Društvu Mađara u Slavoniji (mađ. A szlavóniai magyarok egyesülete), u Mađarskom kasinu u Osijeku (mađ. Eszéki magyar kaszinó) opisan kao „živahan“.¹³⁸ Nadalje, pisalo se o tome da Mađari u Hrvatskoj i Slavoniji svakako teže tihom radu te da je njihov moto da se „ni vrapca topom ne lovi.“ Budimpeštanske su novine zaključile kako Mađari u Hrvatskoj konačno nemaju razloga za žaljenje, ni kulturno ni socijalno. Naime, Banska je vlada upravo krajem siječnja 1914. godine odobrila osnovna pravila i statut Mađarskog kasina u Osijeku.¹³⁹ U okviru Mađarskoga kasina nastavilo je djelovati i Osječko društvo Mađara (mađ. Eszéki magyar Társaskör).¹⁴⁰

Kasino je iznajmio i opremio prostoriju u Deszáthijevoj ulici (današnjoj Ulici Hrvatske Republike), a 1. veljače to novo društveno tijelo otvorilo je svoja vrata „velikom broju Mađara u Osijeku.“ U tekstu se dalje navodi: „Trebalo je puno hrabrosti od strane Mađara za otvaranje ovog kasina, jer bi bilo šteta uljepšavati stvari, tamo ekstremni ljudi ne gledaju Mađare dobrim očima ako se oni ne odriču svoga mađarstva, ali nadamo se da će se s vremenom svi pomiriti s ovim društvenim otokom osječkih Mađara i da im nitko neće smetati.“¹⁴¹ Mađarski kasino je do 1917. tj. u vrijeme Prvoga svjetskoga rata zamrznuo svoj rad, jer su sva društva tog tipa bila zabranjena,¹⁴² da bi do obnove rada došlo u 1917. godini kada se u većini društava organiziraju godišnje skupštine.

U pečuškom je tisku izašao članak u kojem se saznaje nešto više o obnovi rada Društva koje je u travnju 1917. održalo svoju godišnju skupštinu. U pratnji tehničkog savjetnika Móra Kella, koji je pozdravio skup, tajnik Miklós

137 Horvát okvetetlenkedés // Budapesti Hírlap, 273. szám (19. 11. 1913.), str. 10.

138 A horvátországi magyarság helyzete // Budapesti Hírlap, 11. szám (13. 1. 1914.), str. 14.

139 A politikai események // Budapesti Hírlap, 24. szám (28. 1. 1914.), str. 4-4.

140 István Hegedüs, Drávántulról, Magyar Figyelő, 3., Budapest, 1914., str. 139.

141 Magyar kaszinó Szlavóniában // Pécsi Napló, 22. szám (28. 1. 1914.), str. 4.

142 To je bila posljedica odluke bana Ivana baruna Skerleca Lomničkog (br. 4.232/Pr. od 27. srpnja 1914.) kojom je sasvim zabranjen rad svih društava kojima je Zemaljska vlada odobrila pravila, osim Crvenoga križa, a bilo je zabranjeno i osnivanje novih društava ili društvenih podružnica. Prema naredbi, bilo je zabranjeno sazivanje i održavanje skupština svih vrsta (godišnje skupštine, sjednice odbora ili ravnateljstva) kao i sudjelovanje u njima. Spomenuta banska naredba ipak je ostavila mogućnost iznimki te je ban u dogovoru s Vojnim zapovjedništvom u Zagrebu, a uz preporuku županijske i gradske oblasti, pojedinim društvima mogao dopustiti nastavak djelovanja. Ubrzo je ban dopunio tu odluku (22. rujna 1914.) i dopustio vladinim povjerenicima da samostalno odobravaju nastavak rada dobrotvornim društvima za podupiranje i prehranu djece te potpornim društvima za slučaj bolesti i/ili smrti. Postoji mogućnost da je i Mađarski kasino nastavio svoje djelovanje na području dobrotvornih akcija, ali za to nije pronađeno potvrda u izvorima.

Grosz iznio je izvješće o posljednje tri godine, u kojem se ističe da je financijsko stanje Kasina povoljno, unatoč ratu. Mađarski kasino imao je tada 43 osnivača, 143 redovita i 53 izvanredna člana. Za predsjednika Društva izabran je upravitelj banke Gusztáv Kaminsky, potpredsjednici su bili Sándor Ágoston¹⁴³ i Emil Varsányi, šef prometa Mađarskih državnih željeznica te glavni inspektor Ernst Mór, a za tajnika ponovno Miklós Grosz. „Mađari koji žive u Osijeku, revnosni su na svim pozicijama, i dobrodošla je stvar što se Mađarski kasino tako lijepo integrirao u društveni život glavnog grada Slavonije.“¹⁴⁴ Osječko društvo Mađara (mađ. Eszéki magyar Társaskör) tada je imalo i svoju knjižnicu. Kako je do knjižničnog fonda došlo nije u potpunosti poznato jer je prema jednom podatku iz 1918. godine, iz gradske knjižnice u Sopronu 1000 kruna proslijeđeno za razvoj knjižnice Osječkom društvu Mađara,¹⁴⁵ a prema drugim informacijama moguće je da je ta knjižnica osnovana iznosom od 1000 kruna posredstvom Julijanskoga društva 1907. godine.¹⁴⁶ Posljednji poznati podatak o Osječkom društvu Mađara je iz srpnja 1918. godine, kada je ono prikupilo za ratne svrhe 600 kruna i prosljedilo ih mađarskom ratnom ministarstvu.¹⁴⁷

DRUGA KAZALIŠNA AFERA I PROTUMAĐARSKE DEMONSTRACIJE U OSIJEKU 1914. GODINE

Gotovo dvadeset godina nakon prve kazališne afere u Osijeku u kolovozu 1895. godine, ponovno je gotovo isti povod doveo do protumađarskih demonstracija u Osijeku u travnju 1914. godine, poznate kao „uskršnji prosvjed“. Povod za protumađarske demonstracije bila je kazališna predstava „Czárno“ (hrv. Carica) koja je u osječkom kazalištu izvedena na prvi dan Uskrsa (12. travnja), ali predstava nije naišla na naklonost hrvatske mladeži, koja je protiv nje organizirala žestoke demonstracije. Pjevajući hrvatske pjesme, prosvjednici su krenuli iz kazališta prema Mađarskoj školi i redakciji osječkih novina na mađarskom jeziku *Szlavóniai Magyar Újság*.¹⁴⁸ Prosvjedovali su ispred Mađarske škole gotovo tri četvrt sata, pri čemu su slavili Hrvatsku, vrijeđali Mađarsku i Mađarsku školu, a razbili su i ulične prozore škole. Odatle su htjeli do redakcije mađarskih novina, ali su dvojica djelatnika novina spriječila mladiće.¹⁴⁹ Prosvjed je trajao od 21.30 do otprilike 22.30 sati, a broj prosvjednika, osim gledatelja, premašio je dvjestotinjak, prema navodima novinara dnevnika *Népszava*.¹⁵⁰

143 Sándor Ágoston (1882.-1960.), reformirani župnik u Korođu (1904.-1917.), Osijeku (1917.-1921.), Feketiću (1921.-1960.). Prvi je biskup Reformirane crkve u Jugoslaviji (1933.-1960.) Autor više teoloških djela. Denis Njari, Űzenet hazulról a kórógyi katonáknak küldi szent karácsony ünnepe, Hagyaték, Pélmónostor, 2014., 20-23.

144 Magyar élet Eszéken // Pécsi Napló, 73. szám (1. 4. 1917.), str. 6.

145 Muzeumi és Könyvtári Értesítő, 12. évf., Budapest, 1918., 152., str. 162.

146 Iste je godine i s istim iznosom Julijansko društvo osnovalo i narodne knjižnice u Slavonskom Brodu, Vinkovcima, Hrastinu i Retfali. Muzeumi és Könyvtári Értesítő, 12. évf., Budapest, 1918., 152., str. 162.

147 A Szurmay Sándor-honvédelap // Az Est, 173. szám (27. 7. 1918.), str. 3.

148 Više o Szlavóniai Magyar Újságu na hrvatskom jeziku u: Njari, Denis. Osječko mađarsko novinstvo s početka 20. stoljeća, Osječki zbornik, 31-32(2015), str. 41-49.

149 Magyarellenesa tüntetés Eszéken // Népszava, 89. szám (15. 4. 1914.), str. 6.

150 Isto.

Hrvatski je tisak pisao da je „u kazalištu u Osijeku bila samo neznatna demonstracija, koja nije bila toliko usmjerena protiv predstave, koliko protiv njemačkih glumaca,“ potvrdio je da su razbijena tri prozora na mađarskoj školi u Osijeku, ali „da nisu organizirane demonstracije protiv redakcije *Szlavóniai Magyar Újsága*.“ Međutim, redakcija *Szlavóniai Magyar Újsága* potvrdila je da su prosvjednici koji su izvedeni s kazališne predstave, uz podršku uličnog mnoštva, marširali ispred Mađarske škole u Osijeku i razbili njezine prozore te da su potom redakcija *Szlavóniai Magyar Újsága* i njezina tiskara napadnute i gađane ciglama, ali su djelatnici tiskare i osoblje lista otjerali prosvjednike.¹⁵¹ Zagrebački *Obzor* je o tome također vrlo sažeto pisao i naveo samo da je u Osijeku „došlo do žestokih demonstracija“ te da je „uapšeno mnogo demonstranata, a među njima i slušatelj farmacije u Zagrebu Makso Roth. Demonstracije su bile vanredno organizirane. Demolirana je i mađarska škola.“¹⁵² Dva dana kasnije u *Obzoru* je objavljen tek nešto opširniji članak sa svojevrsnim komentarom tih događanja u kojemu se navodi da je „omladini mnogo stalo do toga da se pokret proti njem. (!) kazališta ne tumači krivo“ te da „se ne protivimo zdravoj i solidnoj internacionalnoj umjetnosti, ali smatramo za svoju nacionalnu dužnost da ustanemo proti njem. kazalištu koje konstelacijom prilika može i mora samo štetno djelovati na sigurnost našeg nacionalnog posjeda i našeg hrv. nacionalnog gospodarstva.“¹⁵³

Mađarske su novine puno opširnije pisale o tome događaju, te se može izdvojiti samo fragment iz novina *Dunántúl*, koje su te događaje prokomentirale sljedećim riječima: „U Osijeku postoje samo škole čija interna pravila *in limine* isključuju sve vrste uličnih nereda. Pogotovo u slučaju ako je glavno oruđe patriotskog pokreta kamen, a najjasniji rezultat su krhotine koje padaju s prozorskih stakala, osim toga samo je slučajna sreća, kao što se dogodilo u Osijeku, da glave miroljubivih službenika koji ispunjavaju svoje dužnosti nisu bile ozlijeđene. (...) Kao izliku iznose očaj koji s pravom može ispuniti mladež (odavna mješovitog, više njemačkog nego hrvatskog) grada Osijeka kad vide da u Osijeku djeluje savez koja radi na vraćanju njemačkog karaktera Osijeku, kako bi Osijek jednom ponovno mogao postati Frankfurt an der Drau. Oni dakle vide borbu dvaju narodnih ideala u ovoj demonstraciji, koja je nekim čudom završila razbijanjem prozora na uredu Mađarske državne željeznice. Jednom riječju, ovom slavnom mladiću iz Osijeka svejedno je hoće li, kad mu je do borbe, tući šefa njemačkog saveza ili će domoljubni bijes istresti na jedan od organa ugarske države koji živi u neraskidivim državnim odnosima s Hrvatskom. Lozinka: protest protiv svega što je strano. A Mađari su mu, nažalost, straniji čak i od Hotentota.“¹⁵⁴ Kao što je vidljivo, mađarskoga je autora u *Dunántúlu*, slično kao i dobar dio mađarske javnosti, poprilično smetalo da Hrvati Mađare smatraju strancima, jednako kao i Nijemce. U mađarskim se novinama o tom događaju opširno i mnogo

pisalo i komentiralo ga se, dok je u hrvatskima taj incident tek površno i usputno spomenut. Međutim, svi ti članci i razmišljanja u mađarskim novinama nisu imala nikakvoga učinka ni recepcije u hrvatskoj ni osječkoj javnosti.

Događaji su se tjedan dana nakon toga ponovno zakomplicirali, naime 19. travnja između 22 i 23 sata grupa mladića potukla se na željezničkom kolodvoru u osječkom Gornjem Gradu. Kao na neki znak počelo je padati kamenje i razbijeni su svi prozori s ulične strane, a uništeni su i njihovi okviri. Navodno je cilj bio natpis: *Eszék-Alsóváros*. Tim povodom osječko policijsko izvješće pisalo je sljedeće: „U 23:15 sati grupa od 15-20 prosvjednika iskoristila je priliku dok policijska postaja Osijek-Gornji Grad nije otišla da podigne policijski sat, a 16 prozora je bilo razbijeno na osječkoj gornjogradskoj željezničkoj stanici. Srećom, nijedan kamen nije pogodio željezničkog službenika koji je radio u uredu, Aladára Jakaba, niti čuvara zgrade, Józsefa Heinricha. Šef stanice i njegova obitelj bili su odsutni. Nakon prosvjeda, koji je prema svjedočenju dužnosnika željeznice trajao jednu minutu, prosvjednici su pobjegli. Dežurni policajac Matija Kovačević, koji je čuo buku i lupanje prozora, otrčao je do postaje i počeo loviti prosvjednike koji su trčali nedaleko ispred njega. No, pri slabom petrolejskom osvjetljenju, ne primijetivši jarak uz rub autoceste, upao je u njega. Dok je puzao odande, više nije mogao sustići prosvjednike. Policijska istraga prvenstveno je bila usmjerena na Petra Banka, učenika 8. razreda srednje škole, koji je u kritično vrijeme viđen kako ide iz Gornjeg grada u Donji grad. Bank nije mogao dokazati svoj alibi između 22 i 23 sati, štoviše, i on i njegov stanodavac bili su u kontradikciji.“¹⁵⁵ Bank je te noći bio zatvoren, a također je te noći utvrđeno i da su u prosvjedu sudjelovali isti ljudi koji su prosvjedovali kod kazališta. Sljedećeg jutra uhićeno je 20 osoba, među njima, osim imenovanog Petra Banka i Makszo Rot (mađ. Róth Makszi.). Većina uhićenih priznala je zločin.¹⁵⁶

U zagrebačkom je *Obzoru* pak objavljen samo ovaj tekst: „Sinoć su se u Osijeku pripremale velike antipangermanske i protumagjarske demonstracije. Ali na opće začudjenje do demonstracija nije došlo. Kako nas telefonski obavješćuju iz Osijeka, te su demonstracije izostale radi toga, jer su svi uapšeni demonstranti pušteni na slobodu pod uvjetom, da će te demonstracije spriječiti. U gradu vlada velika uzrujanost, jer se protiv demonstranata vodi istraga kod sudbenog stola.“¹⁵⁷ Sutradan je u *Obzoru* objavljeno koji su osječki demonstranti protiv mađarskih natpisa optuženi „radi javnog nasilja petog slučaja,“¹⁵⁸ ali i nešto detaljniji komentar tih događaja. Autor u *Obzoru* pravdao je demonstrante riječima „omladina nije imala provokatornih namjera. Braniti i učvršćivati hrvatski značaj Osijeka, širiti hrvatsku svijest – ali s druge strane i suzbijati i priječiti svaki atentat sa neprijateljske strane. Taj pokret neugodno je dirnuo

151 A Tisza-féle béke Horvátországban // Népszava, 91. szám (17. 4. 1914.), str. 4.

152 Demonstracije u Osijeku // *Obzor*, br. 102 (14. 4. 1914.), str. 3.

153 Nakon demonstracija u Osijeku // *Obzor*, br. 104 (16. 4. 1914.), str. 2.

154 Furor patrioticus // *Dunántúl*, 92. szám (23. 4. 1914.), str.1.

155 HR-DAO-10, 546/1914.

156 Magyarellenes tüntetés Eszéken // *Dunántúl*, 92. szám, (23. 4. 1914.), str. 3.

157 Osječki demonstranti pušteni na slobodu // *Obzor*, br. 109. (21. 4. 1914.), str. 2.

158 Odjek osječkih demonstracija // *Obzor*, br. 110. (22. 4. 1914.), str.4.

ovdašnje pangermanske i magjarske korifeje i čekali su prvu zgodu da omladinu napadnu i nahuckaju protiv nje oblasti, da joj na takav način zapriječe svaku akciju.“ U tekstu se dalje navodi i opravdanje napada na mađarsku školu i redakciju „infamnog *Szlavóniai Magyar Újsága* „koji već sedmu godinu nesmetano pogrdjuje, vrijeđja i napada naš narod. Bijesni su radi toga pangermanci, ali još više Magjari. Spomenuti libel i neki peštanski listovi zgražaju se, kako se je uopće tko usudio razbijati prozore magjarske škole, traže od peštanske vlade da tom hrvatskom prostačtvu stane na put. (...) Autor u *Obzoru* nadalje je naveo i da se mađarske novine „prave bedaste“ kad pišu da ne razumiju zašto su razbijani prozori na mađarskoj školi i uredništvu *Szlavóniai Magyar Újsága*. *Obzorov* je autor naime smatrao da je „odgoj škole i novinstva kriv jer se omladina hrvatska odgaja u mržnji na Magjare,“ a tekst je zaključio mislju da „osječku omladinu ovakove infamije ne će svesti sa pravog puta, niti će se ona upustiti u pravljenje paralela između hrvatske i magjarske kulture.“¹⁵⁹

U mađarskim se novinama tada pisalo da se čini da su Hrvati u svojim postupcima bili vođeni mržnjom prema Mađarima. Iako se ogorčenje nakon uskršnjih prosvjeda nije stišalo, izvještavalo se o još skandaloznijim prosvjedima. Naime, zgrada sjedišta redakcije *Szlavóniai Magyar Újsága* bila je umrljana tintom, a razbijeni su i svi prozori na željezničkoj stanici Osijek-Gornji Grad. Tamo stacionirana policija primijetila je prosvjednike oko ponoći, no „već je bilo prekasno jer su prosvjednici, koji su tiho radili svoj posao, do tada razbili oko 90 natpisa na 16 prozora postaje.“¹⁶⁰ Do tada su izričito prosvjedovali protiv Mađarske škole i Mađarskog društvenog kruga (mađ. *Magyar társas kör*), ali mađarska je javnost strahovala da će svoj bijes iskaliti i na drugim mađarskim ustanovama. Kao posljedica tih događaja uhapšeno je 13 mladića, a neki od njih bili su studenti koji su ostali u Osijeku zbog pauze u predavanjima, srednjoškolci, bankovni i privatni službenici. Zaštitu mladeži preuzeli su i zauzeli se za nju odvjetnici dr. Dušan Mironković i dr. Vilmos Kapper, koji su na dan uhićenja intervenirali na policiji i zahvaljujući njima je 5 srednjoškolaca pušteno već u 17 sati. U večernjim satima puštena su još sedmorica, a u Zagrebu je ispitan jedan, koji je vjerojatno također pušten. Sljedećeg jutra svih trinaest studenata javilo se Kraljevskom tužiteljstvu koje je pokrenulo istragu o elementima njihovoga javnog nasilja.¹⁶¹

Ovaj potez osječkih mladića naišao je i na osudu nekih hrvatskih novina. Tako su *Narodne novine*, službene novine hrvatske vlade, spominjale osječke demonstracije u udarnom članku i napomenule da „ovim demonstracijama ne bismo pridavali posebnu važnost da su bile ograničene na izražavanje nacionalnih osjećaja, makar i bučno i burno. Ali prosvjednici iz Osijeka otišli su i dalje, prešavši s čisto nacionalnog teritorija na državopravni teritorij,

demonstrirajući na nedopušten način na željezničkom kolodvoru, koji je prema jednom izvještaju bio potpuno uništen, a prema drugom je samo nekoliko prozora bilo slomljeno. Bilo kako bilo, polomili sve ili samo nešto, ovaj korak osječke mladeži nikako se ne može odobriti i to iz dva razloga: Ne trebamo zaboraviti, a to nije smjela zanemariti ni osječka mladež, da smo s Ugarskom ujedinjeni državopravnom jedinicom i da nas slijedom toga vežu državopravni pogledi prema Ugarskoj i prema mađarskom narodu. Mladi su o tome trebali razmišljati tim više, jer politički uvjeti u kojima danas živimo ne daju priliku takvim pojavama i nisu od koristi našoj zemlji. Imamo veliku većinu, koja pošteno stoji na temeljima državne zajednice i pridaje važnost očuvanju i jačanju prijateljskih odnosa s Ugarskom; danas u Ugarskoj postoji vlada koja se iskreno trudi ukloniti sve što je stajalo na putu tom prijateljskom odnosu; naša vlada također nastoji ojačati prijateljstvo s Ugarskom, koja našoj zemlji stvara uvjete potrebne za učinkovit i prosperitetni razvoj. U onim trenucima kada odavde i s onu stranu Drave postoji vlast koja poštuje naša nacionalna prava i želi ih unaprijediti, u onim trenucima kada obje strane teže da se nježna biljka međusobnog razumijevanja i prijateljstva opet bujno raširi, u ovim trenucima dužnost je svakoga rodoljuba uzdržati se od svega, što bi štetno djelovalo na nesmetan razvoj ovoga zblizenja, jer bi taj poremećaj naravno samo našu štetu prouzročio. (...) Pogotovo su prosvjednici u Osijeku mogli znati nakon uskršnjih prosvjeda kako su pojedine mađarske novine doživjele prosvjed protiv Mađarske škole u Osijeku (...), a kako smo navikli, da se takvi slučajevi s ove mađarske strane generaliziraju, te da se od njihove strane tvrdi da postoji neka opća antipatija prema Mađarima i nesklonost prema prijateljstvu s Mađarima, te se bojimo, da će i to biti posljedica ovih demonstracija. To je drugi razlog zbog kojeg ne razumijemo i ne odobravamo slučaj koji se dogodio prošle nedjelje u Osječkom Gornjem Gradu.“¹⁶²

Iz usporedbe mađarskoga i hrvatskoga tiska, o tzv. drugoj kazališnoj aferi, jasno je da je pogled mađarske i hrvatske strane na događaje u travnju 1914. godine bio diametralno suprotan. Dok je mađarska strana smatrala da se radi, ne samo o gušenju prava Mađara koji su, iako manjina u gradu Osijeku, ipak živjeli na području Ugarskoga kraljevstva, nego povrh toga i njihovoj izloženosti potpuno bezrazložnim napadima od strane Hrvata, hrvatska je strana smatrala da osječki Mađari samo hinje svoju ugroženost, a da zapravo teže mađarizaciji Osijeka. Ta su dva stajališta bila potpuno nepomirljiva i obje su strane bile vrlo snažno uvjerenе u ispravnost vlastitih gledišta. Daljnju eskalaciju međunacionalnih odnosa u Osijeku spriječilo je izbijanje Prvoga svjetskog rata čime je fokus obiju javnosti prebačen na sasvim druge teme.

¹⁵⁹ Demonstracije u Osijeku i Magjari // *Obzor*, br. 110. (22. 4. 1914.), str. 2.

¹⁶⁰ A horvátok rendszeresen tüntetnek a magyarok ellen // *Dunántúl*, 92. szám (23. 4. 1914.), str. 4.

¹⁶¹ Tüntetés az eszéki pályaudvaron // *Dunántúl*, 93. szám (24. 4. 1914.), str. 4.

¹⁶² Hogyan itéli meg a „Narodne novine“ az eszéki tüntetést // *Dunántúl*, 95. szám (26. 4. 1914.), str. 2-3.

ZAKLJUČAK

Iz više mađarskih novina jasno je da je zbog protumađarskih demonstracija grad Osijek desetak dana u kolovozu 1895. godine privlačio pozornost cijele Ugarske, odnosno mađarske javnosti, za koju se generalno može reći da je cjelokupni opus događaja okarakterizirala kao skandalozan. Nepriličan doček gostujuće mađarske kazališne skupine, odnosno njihovih predstava na mađarskom jeziku, kako u samom kazalištu, tako i na osječkim ulicama, potaknuo je osječke Mađare da se samoorganiziraju i osnuju Osječko društvo Mađara. Međutim, nepovoljni odnosi na relaciji između Hrvata i Mađara na nacionalnoj razini utjecali su na to da je tome Društvu, zbog prvenstveno političkih razloga, opravdanih birokratskim manjkavostima dokumentacije, uskraćeno odobrenje za početak djelovanja te je odobreno tek nakon dvije godine. Samo je iz toga razdoblja sačuvana arhivska građa o Društvu, dok je ona za kasnija razdoblja u cijelosti izgubljena. Jedini način na koji se donekle mogla rekonstruirati, kako djelatnost Društva, tako i aktivnosti osječkih Mađara u navedenom razdoblju, bilo je na temelju onodobnoga mađarskoga (u većoj mjeri) te hrvatskoga tiska (u manjoj mjeri), odnosno fragmenata koji su u njima sačuvani. Za razliku od, do sada uglavnom prevladavajućega diskursa u hrvatskoj historiografiji o Mađarima u Hrvatskoj (pa time i Osijeku), kao „povlaštenoj kasti“ u vrijeme Austro-Ugarske, ovaj je rad na više primjera pokazao kako su se osječki Mađari susretali relativno često s netolerancijom pa čak i otvorenim neprijateljstvom od strane većinskoga naroda. Njihove aktivnosti u navedenom razdoblju se uglavnom mogu svesti na dva zajednička nazivnika – organiziranje proslave nacionalnoga blagdana 15. ožujka i organiziranje gostujućih predavača iz Pečuha nekoliko puta godišnje. Pokušaji organiziranja nešto ambicioznijih projekata, poput održavanja gostujućih kazališnih predstava u Osijeku, u pravilu su rezultirali izuzetno snažnim protumađarskim uličnim demonstracijama i nasiljem, kako 1895. godine, tako i 1909. te 1914. godine. Rad je, nadam se, uspio prikazati kako se većina aktivnosti koje su poduzimali osječki Mađari u okviru Osječkoga društva Mađara zapravo može ocijeniti kao pokušaje samoobrane vlastitoga identiteta i vlastite manjine, a vrlo teško ili nikako kao pokušaje „mađarizacije“ hrvatskoga naroda. Međutim, kako rad po prvi puta iznosi brojne podatke i „incidente“, koji su dosada u cijelosti zaobilazeni u hrvatskoj historiografiji, svakako ostaje prostora za nadopunu pojedinih tumačenja te njihovu dodatnu analizu, komparaciju i kontekstualizaciju.

IZVORI I LITERATURA

ARHIVSKI IZVORI

HRVATSKA (HA) – Državni arhiv u Osijeku (DAO), fond Gradskog poglavarstva Osijek (1848-1918.), br. 10.

MAĐARSKA (MA) – Országos Szécsényi Könyvtár (OSZK), Iskolai értesítők, Pécs – A Pécsi Püspöki Jogleuceum Évkönyve, Pécs, 1911., 44.

PERIODIKA I OBJAVLJENI IZVORI

Az Est, br. 173., A Szurmay Sándor-honvédalap, 27. 7. 1918., str.3.

Az Ujság, br. 24., Magyar egyesület Horvátországban, 29. 1. 1909., str. 11.

Az Országos Középiskolai Tanáregyesület közlönye, br. 3., Magyar gimnázium Boszniában, 9. 10. 1913., str. 131.

Budapesti Hírlap, br. 213., Magyarok szervezkedése Horvátországban, 2. 8. 1897., str.4.

Budapesti Hírlap, br. 233., Magyar egyesület Eszéken, 27. 8. 1895.,str. 6.

Budapesti Hírlap, br. 257., Az eszéki magyar iskola, 15. 9. 1897., str. 7.

Budapesti Hírlap, br. 273., Horvát okvetetlenkedés, 19. 11. 1913., str. 10.

Budapesti Hírlap, br. 334., A zászlóvédőknek, 6. 12. 1895.,str. 6.

Budapesti Hírlap, br. 24., Magyar egyesület Horvátországban, 29. 1. 1909., str. 12.

Budapesti Hírlap, br. 200., Az eszéki zászlóaffér, 25. 8. 1909., str. 3.

Budapesti Hírlap, br. 38., Horvátok és magyarok, 14. 2. 1911., str. 11.

Budapesti Hírlap, br. 102., Eszék város megnövekedése, 28. 4. 1912., str. 19.

Budapesti Hírlap, br. 250., Az eszéki magyar kaszinó, 22. 10. 1913., str. 18.

Budapesti Hírlap, br. 11., A horvátországi magyarság helyzete, 13. 1. 1914., str. 14.

Budapesti Hírlap, br. 24., A politikai események, 28. 1. 1914., str. 3-4.

Deutsches Volksblatt, br. 2369., Antimagyarische Theater - Demonstrationen, 9. 8. 1895., str. 2.

Die Drau, br. 90., Ungarisches Theater in Essek, 30. 7. 1895., str. 2.

Die Drau, br. 93., Ungarisches Theater in Essek, 6. 8. 1895., str. 2.

- Die Drau, br. 94., Strassen - Demonstrationen, 8. 8. 1895., str.3-4.
- Die Drau, br. 95., Strassen- und Theater-Demonstrationen in Essek, 11. 8. 1895., str. 4.
- Die Drau, br. 95., Die Esseker Theaterscandale, 11. 8. 1895., str. 4-5.
- Die Drau, br. 95., Zweiter Aufruf des Bürgermeisters, 11. 8. 1895., str. 5.
- Die Drau, br. 95., Die entrüsteten Theater-Besucher, 11. 8. 1895., str. 5.
- Die Drau, br. 95., Die Agramer Studenten gegen die Esseker Demonstrationen, 11. 8. 1895., str. 5.
- Die Drau, br. 95., Die Theater-Vorstellung, 11. 8. 1895., str. 5.
- Die Drau, br. 95., Die Studenten beim Bürgermeister, 11. 8. 1895., str. 5.
- Die Drau, br. 95., Ein ungarischer Verein in Essek, 11. 8. 1895., str. 5.
- Die Drau, br. 95., Ungarische Volksschule in Essek, 11. 8. 1895., str. 5.
- Die Drau, br. 100., Esseker ungarischer Verein, 22. 8. 1895., str. 3.
- Die Drau, br. 39., Der empfang der Deputationen, 3. 4. 1902., str. 6-7.
- Die Drau, br. 74., Ungarisches Theater, 1. 4. 1909., str. 4.
- Die Drau, br. 77., Das Ungarische Theater in Esseg, 5. 4. 1909., str. 1-2.
- Dunántúl, br. 215., A pécsi nemzeti szabadtanítás egy évi működése, 22. 9. 1912., str. 6.
- Dunántúl, br. 264., A pécsi szabadliceum eszéki csoportja, 19. 11. 1912., str. 3.
- Dunántúl, br. 63., Március 15, 16. 3. 1913., str. 2.
- Dunántúl, br. 118., Halálózás, 25. 5. 1913., str. 6.
- Dunántúl, br. 245., Az eszéki magyar kaszinó, 23. 10. 1913., str. 4.
- Dunántúl, br. 260., A pécsi szabadlyceum előadása Eszéken, 11. 11. 1913., str. 7.
- Dunántúl, br. 25., Vendég előadó a pécsi Szabad Lyceumban, 31. 11. 1913., str. 3.
- Dunántúl, br. 290., Szabadliceumi előadások, 17. 12. 1913., str.5.
- Dunántúl, br. 85., Horvát tüntetés Magyarország ellen, 15. 4. 1914., str. 3.
- Dunántúl, br. 92., Furor patrioticus, 23. 4. 1914., str. 1.
- Dunántúl, br. 92., Magyarellenes tüntetés Eszéken, 23. 4. 1914., str. 3.
- Dunántúl, br. 93., Tüntetés az eszéki pályaudvaron, 24. 4. 1914., str. 4.
- Dunántúl, br. 95., Hogyan itéli meg a „Narodne novine“ az eszéki tüntetést, 26. 4. 1914., str.2-3.
- Dunántúl, br. 92., A horvátok rendszeresen tüntetnek a magyarok ellen, 23. 4. 1914., str. 4.
- Fővárosi Lapok, br. 218., Magyarellenes tüntetések Eszéken, 11. 8. 1895., 2535.
- Fővárosi lapok, br. 221., Felelet az eszéki tüntetésekre, 14. 8. 1895., 2567.
- Hazánk, br. 77., Frigyes főherceg és a Kossuth-nóta, 30. 3. 1905., str. 7.
- István Hegedüs, Drávántulról, Magyar Figyelő, 3., Budapest, 1914., str.139.
- Linzer Tages-Post, br. 183., Antimagyarische Demonstrationen in Esseg, 10. 8. 1895., str. 3.
- Mohács és Vidéke, br. 33., Utóhangok az eszéki botrányokról, 18. 8. 1895., str. 3.
- Muzeumi és Könyvtári Értesítő, 12. évf., Budapest, 1918., str. 152., 162.
- Narodna Obrana, Demonstracije u Osijeku, 26. 2. 1912., str. 2-3.
- Narodna Obrana, Štrajk na osječkim srednjoškolskim zavodima, 28. 2. 1912., str. 3.
- Népszava, br. 89., Magyarellenes tüntetés Eszéken, 15. 4. 1914., str. 6.
- Népszava, br. 91., A Tisza-féle béke Horvátországban, 17. 4. 1914., str. 4.
- Obzor, br. 179., Demonstracije proti magjarskom kazalištu u Osieku, 6. 8. 1895., str. 2.
- Obzor, br. 181., Demonstracije proti magjarskom kazalištu u Osieku 8. 8. 1895., str. 3.
- Obzor, br. 182., Abzug!, 9. 8. 1895., str. 1.-2.
- Obzor, br. 183., Da se razumijemo!, 10. 8. 1895., 1.
- Obzor, br. 183., I Pester Lloyd je progovorio, 10. 8. 1895., str. 7.
- Obzor, br. 184., Iz Osieka, 12. 8. 1895.,str. 1.
- Obzor, br. 186., Izvorni dopis posebnog dopisnika iz Osieka, 14. 8. 1895., str. 3.
- Obzor, br. 187., Magjarska glumačka družba, 15. 8. 1895., str. 3.
- Obzor, Magjarsko društvo u Osieku, 23. 8. 1895., str. 2.
- Obzor, br. 102., Demonstracije u Osijeku, 14. 4. 1914., str. 3.
- Obzor, br. 104., Nakon demonstracija u Osijeku, 16. 4. 1914., str. 2.

- Obzor, br. 109., Osječki demonstranti pušteni na slobodu, 21. 4. 1914., str. 2.
- Obzor, br. 110., Demonstracije u Osijeku i Magjari, 22. 4. 1914., str. 2.
- Obzor, br. 110., Odjek osječkih demonstracija, 22. 4. 1914., str. 4.
- Pécsi Figyelő, br. 176., Magyarok szervezkedése Horvátországban, 4. 8. 1895., str. 3. A falu rossza
- Pécsi Figyelő, br. 176., Magyarok szervezkedése Horvátországban, 4. 8. 1897., str. 3.
- Pécsi Figyelő, br. 195., Magyarok egyesület Eszéken, 28. 8. 1895., str. 2.
- Pesti Hírlap, br. 24., Az eszéki magyarok egyesülete, 29. 1. 1909., str. 16.
- Pesti Hírlap, br. 273., Horvátok hajszája egy magyar ügyvéd ellen, 19. 11. 1913., str. 5.
- Pesti Hírlap, br. 286., A horvát helyzet, 4. 12. 1913., str. 6.
- Pécsi Közlöny, br. 31., Adomány, 14. 3. 1899., str. 3.
- Pécsi Közlöny, br. 177., Búcsúünnep Eszéken, 5. 8. 1906., str. 5.
- Pécsi Közlöny, Eszéki meghívó hazafias ünneplésre, 12. 3. 1912., str. 2.
- Pécsi Közlöny, BR. 64. Az eszéki magyar ünnepélyről, 19. 3. 1912., str. 2.
- Pécsi Közlöny, Érdeklődőnek, 14. 3. 1912., str. 6.
- Pécsi Napló, br. 188., Hogyan fogadták Eszéken a magyar színészeket, 6. 8. 1895., str. 2-3.
- Pécsi Napló, br. 195., Fillérek magyar színészeknek, 14. 8. 1895., str. 3-4.
- Pécsi Napló, br. 200., Az eszéki magyar egyesület, 22. 8. 1895., str. 3.
- Pécsi Napló, br. 201., Az eszéki magyar-egylet első ünnepe, 23. 8. 1895., str. 5.
- Pécsi Napló, br. 217., Az eszéki magyar egyesület, 2. 9. 1895., str. 5.
- Pesti Napló, br. 79., Az eszéki barátkozás, 6. 4. 1902., str. 1-2.
- Pesti Napló, br. 131., A horvátországi forrongás, 14. 5. 1903., str. 4.
- Pesti Napló, br. 89., Frigyes főherceg és a Kossuth-nóta, 30. 3. 1905., str. 10.
- Pécsi Napló, br. 23., Magyar egyesület Horvátországban, 29. 1. 1909., str. 4.
- Pesti Napló, br. 162., Vissautasított magyar levél, 10. 7. 1909., str. 10.
- Pesti Napló, br. 200., Horvát kacska, 25. 8. 1909., str. 6.
- Pécsi Napló, br. 21., A „vasutas szövetség” eszéki kerülete, 26. 1. 1911., str. 4.
- Pécsi Napló, br. 232., A pécsi Nemzeti Szabadtanítás Egyesületének szakosztályai, 12. 10. 1912., str. 2.
- Pécsi Napló, br. 53., Az eszéki magyarság, 5. 3. 1911., str. 7.
- Pécsi Napló, br. 36., Magyar kultúrnap Eszéken, 14. 2. 1911., str. 1-2.
- Pécsi Napló, br. 43. A Szabad Liceum második előadása Eszéken, 22. 2. 1911., str. 2-3.
- Pécsi Napló, br. 11. A pécsi Szabad Lyceum Eszéken, 16. 1. 1912., str. 2.
- Pécsi Napló, br. 48. Véres tüntetések Zágórában, 28. 2. 1912., str. 1.
- Pécsi Napló, br. 232., A pécsi Nemzeti Szabadtanítás Egyesületének szakosztályai, 12. 10. 1912., str. 2.
- Pécsi Napló, br. 268., A magyarok a szomszéd szlapon vármegyékben, 24. 11. 1912., str. 8.
- Pécsi Napló, br. 41., Pécsi tanár előadása Eszéken, 19. 2. 1913., str. 5.
- Pécsi Napló, br. 63., Márciusi ünnepek, 16. 3. 1913., str. 4.
- Pécsi Napló, br. 22., Magyar kaszinó Szlavóniában, 28. 1. 1914., str. 4.
- Pécsi Napló, br. 133., Eltűnnek az eszéki magyar főiratú táblák, 14. 6. 1914., str. 9.
- Pécsi Napló, br. 73., Magyar élet Eszéken, 1. 4. 1917., str. 6.
- Pécsi Ujlap, br. 118., Halálkozás, 25. 5. 1913., str. 2.
- Pesti Hírlap, br. 163., A zagrebi diszpolgár, 11. 7. 1913., str. 1.
- Pesti Napló, br. 266., Magyar lapok elkobzása Eszéken, 28. 9. 1902., str. 7.
- Varaždinski viestnik, br. 33., Političke viesti, 17. 8. 1895., str. 1.
- Stjepan Sršan, Zapisnici grada Osijeka 1867.-1875., Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2005. Stjepan Sršan, Zapisnici grada Osijeka 1876.-1886., Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2006. Stjepan Sršan, Zapisnici grada Osijeka 1887.-1895., Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2007. Stjepan Sršan, Zapisnici grada Osijeka 1896.-1901., Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2008. Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946., Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2003.

LITERATURA

Andraković, Verica; Marijan Jukić. Dinamika stanovništva grada Osijeka od 1857. do 2001. godine. // *Anali zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku* 25(2009).

Dobrovšak, Ljiljana. Odjeci Dreyfusove afere u hrvatskoj javnosti od 1894. do 1906. // *Historijski zbornik* 60(2007).

Gross, Mirjana. O položaju plemstva u strukturi elite u sjevernoj Hrvatskoj potkraj 19. i na početku 20. stoljeća // *Historijski zbornik* 31-32(1978-1979).

Gross, Mirjana. Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906-1907, Beograd, 1960.

Gyánti, István. Ügyvéd, politikus, Pécs társasági életének kiemelkedő alakja, Évforulás megemlékezés, Baranya Megyei Levéltára, Pécs, 2021. Dostupno online:, datum posljednje posjete 20. rujna 2022.

Hafizović, Fazileta. Popis Sandžaka Požega 1579. Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2001.

Holjevac, Željko; Marko Rimac. Zemlje ugarske krune u doba mađarskoga milenija // *Historijski zbornik* 64(2011), 1.

Kolar-Dimitrijević, Mira. Politički i socijalni pokreti te stranke // *Od turskog do suvremenog Osijeka*. Osijek: Zavod za znanstveni rad HAZU u Osijeku, 1996.

Kosanović, Nikola. Osijek revolucionarnih godina 1848/49. // *Osječki zbornik* 16(1977).

Makkai, Béla. Önvédelem vagy expanzió? Magyar „nemzetgondozási“ program a délszláv régióban a 20. század elején // *Századok*, 137. évf., 3. szám, Budapest, 2003.

Marijanović, Stanislav. Hrvatske književne, koncertne i kazališne manifestacije u Osijeku (1847.-1907.) // *Krležini dani u Osijeku* 1996. Osijek: HNK u Osijeku, Pedagoški

fakultet u Osijeku, Osijek-Zagreb, 1997.

Marijanović, Stanislav. Demonstracijama-otjerani // *Krležini dani u Osijeku* 2009. Osijek: HNK u Osijeku, Filozofski fakultet u Osijeku, Osijek-Zagreb, 2010.

Meršić, Žužana; Denis Njari, Ojkonimi na području Korodanskoga vlastelinstva u srednjem vijeku // *Studia Slavica Savariensia*, (2018), 1-2.

Njari, Denis. Mađari istočne Slavonije od 1702. do 1831. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2018.

Njari, Denis. Osječko mađarsko novinstvo s početka 20. stoljeća // *Osječki zbornik* 31-32(2015).

Njari, Denis. Üzenet hazulról a kórógyi katonáknak küldi szent karácsony ünnepére. Pélmonostor: Hagyaték, 2014.

Skupina autora. *Od turskog do suvremenog Osijeka*. Osijek: Zavod za znanstveni rad HAZU u Osijeku, 1996.

Ostajmer, Branko. Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883. – 1903. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2018.

Patković, Milenko. Skupštinski pokret 1903. u Slavoniji // *Osječki zbornik*, br. 11(1967).

Szabo, Agneza. Uzroci i posljedice političkih demonstracija u Hrvatskoj 1903. // *Časopis za suvremenu povijest* 37(2005), br. 3.

Šidak, Jaroslav. Povijest hrvatskog naroda 1860 – 1914. Zagreb: Školska knjiga, 1968.

Török, Gábor. Ötszáz éves híradás a szlavóniai magyarságról // *Magyar Nyelv* 57(1961).

Župan, Dinko. Kulturni i intelektualni razvoj u Hrvatskoj u „dugom“ 19. stoljeću, *Povijest Hrvata*, knjiga VI. Temelji moderne Hrvatske – Hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću. Zagreb: Matica hrvatska, 2016.